

Vergaderjaar 2019–2020

33 694

Internationale Veiligheidsstrategie

Nr. 58

VERSLAG VAN EEN SCHRIFTELIJK OVERLEG

Vastgesteld 24 juni 2020

De vaste commissie voor Buitenlandse Zaken heeft een aantal vragen en opmerkingen voorgelegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken over de brief van 17 april 2020 inzake de tussenrapportage Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (Kamerstuk 33 694, nr. 57).

De vragen en opmerkingen zijn op 28 mei 2020 aan de Minister van Buitenlandse Zaken voorgelegd. Bij brief van 22 juni 2020 zijn de vragen beantwoord.

De voorzitter van de commissie,
P. Dijkstra

De griffier van de commissie,
Van Toor

Vragen en opmerkingen vanuit de fracties en reactie van de Minister

Inbreng van de leden van de VVD-fractie

De leden van de VVD-fractie hebben met interesse kennisgenomen van de Tussenrapportage Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (GBVS). Zij hebben hierover de volgende vragen.

De leden van de VVD-fractie delen de zorgen van het kabinet over de verslechterende Nederlandse veiligheidsomgeving, waaronder de zeer zorgwekkende militaire en andere activiteiten van Rusland, de dreiging van terrorisme, de conflicten in het Midden-Oosten, de agressie van Iran, de instabiliteit in veel landen rond Europa, illegale migratie, de problemen op de Balkan, de assertieve houding en spionage door China, het afbrokelen van het netwerk en functioneren van multilaterale organisaties, de spanningen binnen de NAVO en veel andere ontwikkelingen. Zij vragen echter waarom het document niet ingaat op de zorgen omtrent de ontwikkeling en verspreiding van nieuwe technologieën en geweldsmiddelen onder burgers, waaronder robotica, drones en kunstmatige intelligentie, waardoor het geweldsmonopolie van de staat verder wordt aangetast en de beheersbaarheid van de individuele dreigingen ook sterk kan verminderen. Zij vragen zich af waarom dit document geen melding maakt van deze bedreigingen en de Kamerbrede wens tot regulering daarvan (motie van het lid Koopmans c.s., Kamerstuk 33 694, nr. 43) en de initiatieven die het kabinet daartoe heeft aangekondigd te ondernemen.

1. Antwoord van het kabinet

In de tussenrapportage is ervoor gekozen de nadruk te leggen op enkele actuele en urgente trends die op dit moment van ontwrichtende invloed zijn op (de uitvoering van) het veiligheidsbeleid. Het stuk pretendeert geen uitputtende weergave te geven van alle ontwikkelingen die gevolgen hebben voor de veiligheid van Nederland. Uiteraard is er in de tussenrapportage aandacht besteed aan de versnelling van technologische ontwikkelingen als belangrijke factor in nieuwe vormen van conflict en als uitdaging voor de wapenbeheersingsarchitectuur. Ook gaat de tussenrapportage in op het feit dat deze technologische ontwikkelingen de noodzaak versterken om adequaat te kunnen inspelen op de snel veranderende veiligheidsomgeving, opkomende en nog onvoorziene dreigingen en onderhandelingen in VN-kader over nieuwe normen/regels m.b.t. nieuwe dreigingen. Dat de tussenrapportage daarbij geen expliciete melding maakt van de motie van het lid Koopmans c.s. dient dan ook niet te worden geïnterpreteerd als gebrek van erkenning door het kabinet van de in die motie beschreven punten van zorg. Integendeel, zoals o.a. blijkt uit de toegewijde brieven over dit onderwerp van 13 mei 2019 en 20 september 2019 [Kamerstuk 33 694, nrs. 45 en 48] neemt het kabinet de in de motie beschreven ontwikkelingen serieus en heeft het meerdere initiatieven ontplooid om deze zorgen te adresseren. Zo wordt onder andere gewerkt aan de organisatie van een bijeenkomst waar experts zich zullen buigen over de veiligheidsrisico's die voortvloeien uit bovengenoemde technologische ontwikkelingen. Tijdens deze sessie zal onder andere onderzocht worden welke aanvullende initiatieven Nederland kan nemen om de bestaande veiligheidsarchitectuur gericht op de beheersing van (technologisch nieuwe) wapensystemen te versterken. Alhoewel de organisatie van deze bijeenkomst en het daaruit voortvloeiende vervolgtraject vertraging heeft opgelopen vanwege de reis- en

samenkomstbependingen streeft het kabinet naar een bijeenkomst in november.

Zij vragen zich ook af waarom het document weinig aandacht besteed aan de gevaren van infiltratie in kritieke infrastructuur door vijandige staten, groepen terroristen of individuen. Zijn dit geen relevante bedreigingen voor Nederland die ook een plaats moeten hebben in deze tussenrapportage?

2. Antwoord van het kabinet

Ook het kabinet is van mening dat infiltratie van kritieke infrastructuur relevante gevaren oplevert voor de nationale veiligheid. De complexiteit van het dreigingsbeeld noodzaakt tot een geïntegreerde inzet van het Rijksbrede instrumentarium. De GBVS voorziet in koppeling van Buitenlands en Veiligheidsbeleid met instrumentarium en beleidskeuzes op aanpalende beleids-terreinen, waarbij in dit geval het beste kan worden verwezen naar de Nationale Cyber Security Agenda (NCSA). Binnen de NCSA is het zorgdragen voor weerbare digitale processen en een robuuste infrastructuur aangemerkt als hoofdprioriteit. In juni 2019 werd gerapporteerd over de voortgang op deze en andere hoofdprioriteiten. Voor het zomerreces ontvangt uw Kamer de volgende voortgangsrapportage van de NCSA bij de beleidsreactie op het Cyber Security Beeld Nederland 2020.

De leden van de VVD-fractie lezen op pagina 8 over de dreiging in en vanuit Afghanistan. Hoe beoordeelt het kabinet de risico's van een mogelijk vervroegde terugtrekking van Amerikaanse en andere troepen, van een instabiele Afghaanse regering en van de aanhoudende en mogelijk groeiende kracht van de Taliban, ISIS en andere terroristische groeperingen?

3. Antwoord van het kabinet

De Nederlandse steun aan de opbouw van een stabiel Afghanistan heeft onder andere als doel ervoor te zorgen dat Afghanistan niet opnieuw een uitvalsbasis kan zijn voor terroristische aanvallen op doelen in het Westen. In het VS-Taliban akkoord dat op 29 februari werd gesloten zijn hierover door de VS en de Taliban ook afspraken gemaakt. Het akkoord is een eerste stap op weg naar een inclusief intra-Afghaans vredesproces. Een dergelijk proces biedt de grootste kans op het bereiken van een politieke oplossing en een duurzame vrede in het land. Het is aan de Afghanen zelf om deze vrede vorm te geven. Nederland heeft altijd benadrukt dat Afghanistan geen vrijhaven voor terrorisme mag zijn en het is van belang dat dit gewaarborgd blijft.

Nederland onderhoudt nauw contact met NAVO-bondgenoten over de operationele invulling van de door de VS gemaakte afspraken en eventuele vervolgstappen. Het uitgangspunt was, is en blijft «*in together, adjust together, out together*». Ook blijft Nederland in NAVO-verband aandringen op *conditions-based* besluitvorming over de missie, waarbij wordt benadrukt dat naast de in het VS-Taliban akkoord gemaakte afspraken over contraterorisme ook voortgang op het politieke proces een belangrijke overweging moet zijn.

Het valt niet uit te sluiten dat bondgenoten bij het uitblijven van voortgang op het politieke spoor toch zullen kiezen voor een verdere troepenafbouw. Gezien de onderlinge afhankelijkheden van de militaire bijdragen is het waarschijnlijk dat dergelijke ontwikkelingen gevolgen zouden hebben voor de voortzetting

van de *Resolute Support* missie. Nederland zet zich in NAVO-verband en bilateraal in om deze risico's te mitigeren en de kans hierop te verkleinen.

Op pagina 8 en 9 van de brief lezen de leden van de VVD-fractie over het beheer van onze grenzen. Echter staat er in de vooruitblik niets over nieuwe initiatieven of plannen op dat terrein, terwijl illegale migratie en georganiseerde criminaliteit onze grenzen wel zeer relevant maken. Kan het kabinet vermelden welke plannen er op dit terrein voor de nabije en verdere toekomst zijn?

4. Antwoord van het kabinet

Het kabinet deelt de mening dat het beheer van onze grenzen door uitdagingen als irreguliere migratie, criminaliteit en terrorisme zeer relevant is. Zoals toegelicht in de tussenrapportage, zet het kabinet in Europees verband in op de versterking van de controle van de Europese buitengrens. De in de brief genoemde initiatieven, zoals een registratiesysteem voor inkomende en uitgaande reizigers, een reisautorisatiesysteem (ETIAS) voor niet-visumplichtige derdelanders en de versterkte veiligheidscontroles bij de afgifte van visa en reisdocumenten, vormen hier deel van. Het uitbreiden van de informatiemogelijkheden door de genoemde nieuwe systemen, maar ook de aanpassing van het al bestaande SIS (Schengen informatiesysteem) en het integreren van zoekmogelijkheden tussen de Europese databases (Interoperabiliteitsverordening) zorgen voor betere beheersing van de Europese buitengrens en meer controle over wie zich binnen de grenzen begeeft. Daarnaast versterkt Nederland vanaf volgend jaar de bijdrage in personeel aan de Europese grens- en kustwacht (Frontex), aangezien het agentschap door de nieuwe verordening meer capaciteit krijgt. Dit pakket maatregelen zal een significante bijdrage leveren aan het versterken van de Nederlandse en Europese grensbewaking. De implementatie van deze maatregelen, waarbij het Ministerie van Justitie en Veiligheid een coördinerende rol vervult, is echter complex en vergt meerdere jaren.

Op pagina 12 van de brief lezen de genoemde leden over het gebruik van antisatellietwapens en de enorme impact die deze kunnen hebben. Welke maatregelen worden er genomen ter bescherming van onze samenleving tegen dergelijke wapens? Hoe effectief zijn deze maatregelen?

5. Antwoord van het kabinet

De NAVO publiceerde in juni 2019 een ruimtebeleid en benoemde de ruimte eind 2019 tot (vijfde) operationeel domein om ruimtedreigingen beter het hoofd te kunnen bieden en eigen capaciteiten te versterken. Nederland is ook betrokken bij verschillende initiatieven in EU- en VN-verband om de kwetsbaarheid van ruimtemiddelen te verminderen, in aanvulling op de reeds bestaande ruimteverdragen. Zo werken VN-fora zoals de Eerste Commissie en de Ontwapeningsconferentie aan nieuwe (wettelijke) kaders voor verantwoord ruimtegebruik. De EU zet in op vergroting van het bewustzijn bij Lidstaten over dreigingen en risico's in de ruimte en versterking van onderlinge coördinatie om deze gezamenlijk te adresseren. Door het sterk internationale karakter van het onderwerp zijn het langdurige processen om overeenstemming te bereiken. Het kabinet heeft sinds kort geïntensiveerd om de nationale inzet op de veiligheidsaspecten van de ruimte te gaan coördineren en verder beleid hierop te

ontwikkelen. Uw Kamer zal hierover separaat worden geïnformeerd.

Op pagina 13 van de brief lezen de leden van de VVD-fractie dat hoewel het kabinet de NAVO van groot belang acht voor onze veiligheid, Nederland de Walesafspraken uit 2014 om de defensie-uitgaven toe te laten groeien naar 2% van het bbp in 2024 niet haalt en dat zij minder dan haar fair share aan bijdragen aan missies levert. Ook staat er in de brief dat dit negatieve effecten heeft voor Nederland. Zijn deze negatieve effecten al in de praktijk merkbaar? Welke stappen gaat het kabinet nemen om deze negatieve effecten te mitigeren en uiteindelijk voorkomen?

6. Antwoord van het kabinet

Het kabinet heeft een belangrijke eerste stap gezet op weg naar herstel en vernieuwing van de krijgsmacht, onder meer met een structurele investering van 1,5 miljard extra per jaar. Die eerste stap is echter niet genoeg om tijdig en volledig invulling te geven aan de aan Nederland toegewezen capaciteitsdoelstellingen in het kader van het NAVO Defensieplanningsproces.

De situatie in de wereld is minder stabiel en minder voorspelbaar geworden. Dit maakt Europa, en dus ook Nederland, kwetsbaarder. Er komen meer soorten dreigingen op ons af en deze zijn complexer, diverser en onvoorspelbaarder. Dit maakt de noodzaak van investeren in Defensie (en daarmee in onze betrouwbaarheid als bondgenoot) onverminderd groot. De NAVO heeft daarom een beroep op Nederland gedaan om de komende jaren meer in de krijgsmacht te investeren om alsnog invulling te kunnen geven aan alle aan Nederland toegewezen capaciteitsdoelstellingen.

Een mogelijke extra vervolgstap tijdens deze kabinetsperiode wordt integraal, op de daartoe geëigende momenten, bekeken in het licht van de ontwikkeling van de veiligheidssituatie, de Rijksbrede prioriteiten en binnen de afgesproken budgettaire kaders.

Op pagina 15 van de brief lezen de genoemde leden over het investeren in early warning. Kan de Minister aangeven of en zo ja in welke situatie een gebrek aan een dergelijke waarschuwing een conflict heeft doen uitgroeien en wat daartegen had kunnen worden gedaan? Zijn er ook positieve voorbeelden te noemen van geslaagde «vroegge waarschuwing»?

7. Antwoord van het kabinet

Het is lastig om achteraf overtuigend aan te tonen dat *early action* heeft bijgedragen aan het voorkomen van een gewelddadig conflict, niet in de laatste plaats omdat veel internationale bemiddeling achter de schermen plaatsvindt. Er zijn helaas in de geschiedenis veel voorbeelden waarbij te lang waarschuwingen voor escalatie zijn genegeerd en er achteraf geconcludeerd werd dat eerder ingrijpen door de internationale gemeenschap gewelddadigheden had kunnen voorkomen of verminderen. Het *Pathways for Peace* rapport van de VN en de Wereldbank beschrijft succesvolle voorbeelden van preventie en stelt kaders voor een inclusieve aanpak om gewelddadige conflicten te voorkomen. Vorig jaar nog sprak VN Secretaris-Generaal Guterres over conflictpreventie als een van de belangrijkste middelen om menselijk leed te verminderen. In deze context zet Nederland onder meer in op het bevorderen van resultaatgerichte internationale samenwerking voor conflictpreventie en vredesopbouw.

Nationaal en internationaal – onder meer binnen de EU – wordt samengewerkt om de stap van *early warning* naar *early action* te versterken. Die samenwerking heeft ertoe geleid dat de Nederlandse of Europese inzet in bepaalde landen is aangepast of aangescherpt om conflict risico's te verminderen.

Op pagina 16 van de brief lezen deze leden over cyberdreigingen en de ongewenstheid van afhankelijkheid van ICT-producten uit staten met een offensief cyberprogramma. Kan de Minister aangeven hoe de noodzaak tot bescherming hiertegen wordt gedeeld met kwetsbare sectoren zoals het Nederlandse bedrijfsleven, het onderwijs en de lagere overheden? Heeft dit voldoende resultaat of zijn extra maatregelen noodzakelijk?

8. Antwoord van het kabinet

Organisaties en bedrijven die behoren tot de vitale infrastructuur en de rijksoverheid worden door het Nationaal Cyber Security Centrum (NCSC) over cybersecurity geïnformeerd en geadviseerd. Via het NCSC worden andere computercrisisteam en informatieknooppunten geïnformeerd over dergelijke risico's en dreigingen. Op hun beurt informeren deze organisaties hun eigen doelgroepen. Zo biedt het Digital Trust Center (DTC) het niet-vitale bedrijfsleven (doelgroep van 1,8 miljoen bedrijven) informatie en advies over cybersecurity en stimuleert samenwerking tussen bedrijven. Hiervoor worden een website, social media en een digitaal platform ingezet.¹ Daarnaast worden diverse sectoren bijgestaan in het treffen van maatregelen voor verhoging van hun digitale weerbaarheid door sectorale computercrisisteam. Voor het onderwijs en de gemeenten zijn dit respectievelijk SURF-CERT en de Informatiebeveiligingsdienst (IBD).

In het Cyber Security Beeld Nederland (CSBN) 2018 en 2019 werd reeds gewaarschuwd voor de afhankelijkheid van ICT-producten en dienstverleners uit staten met een offensief cyberprogramma tegen Nederland. In algemene zin is het wenselijk om afhankelijkheid van dergelijke partijen te beperken. In welke mate het risico voor een individueel bedrijf of organisatie geldt, hangt verder af van het profiel van het bedrijf of organisatie. Zij zijn primair verantwoordelijk voor hun eigen digitale veiligheid, maar afhankelijk van de dreiging kunnen zij via computercrisisteam of informatieknooppunten of direct gewaarschuwd worden voor verhoogde dreiging vanuit statelijke actoren.

Op pagina 19 van de brief lezen de leden van de VVD-fractie over de noodzaak van de veiligheid van de Nederlandse scheepvaart. Onderkent het kabinet ook het belang daartoe van de spoedige inwerkingtreding van de al in maart 2019 aangenomen Wet ter Bescherming Koopvaardij (Kamerstuk 34 558)?

9. Antwoord van het kabinet

Rekening houdend met de maatschappelijke en politieke urgentie van de bescherming van de Nederlandse koopvaardij, wordt gestreefd naar zo spoedig mogelijke inwerkingtreding van de wet (inclusief de Wijzigingswet) en de onderliggende lagere regelgeving.

Op pagina 20 van de brief lezen deze leden over de noodzaak van een gezamenlijke Europese aanpak van screening van ongewenste externe

¹ Kamerstuk 26 643, nr. 668.

investeringen. In hoeverre is het nieuwe mechanisme effectief, en welke gevaren ziet het kabinet voor Nederland indien EU-lidstaten dit mechanisme onvoldoende respecteren? Welke maatregelen zouden overwogen moeten worden?

10. Antwoord van het kabinet

De EU Verordening geeft een kader voor het toetsen van buitenlandse investeringen door de lidstaten in het kader van nationale veiligheid en openbare orde en verplicht lidstaten tot het inrichten van een contactpunt ten behoeve van een samenwerkingsmechanisme voor informatie-uitwisseling. De Verordening treedt in oktober 2020 in werking. Het is daarmee nog te vroeg om een appreciatie van de werking van dit mechanisme te geven. Het Kabinet zal zich inzetten voor een tijdige evaluatie van de verordening die uiterlijk in 2023 gepland staat.

Op pagina 24 van de brief lezen de leden van de VVD-fractie over het Open Skies-verdrag. Hoe beoordeelt het kabinet de Russische schendingen en de Amerikaanse aankondiging het verdrag op te zeggen? Welk effect heeft dit op onze veiligheid en hoe kan dit effect worden gemitigeerd? Hoe zou de uitvoering van het Open Skies-verdrag eruit zien als Rusland en Europese landen er zonder de VS mee doorgaan?

11. Antwoord van het kabinet

Het kabinet deelt de Amerikaanse zorgen over de wijze waarop Rusland het Open Skies verdrag toepast. Het gaat daarbij o.a. om beperkingen die Rusland oplegt aan Open Skies-vluchten boven de enclave Kaliningrad en het verbod op vluchten langs de Russisch-Georgische grens. Nederland heeft Rusland daar ook meermaals op aangesproken. Het kabinet betreurt de Amerikaanse aankondiging het verdrag op te zeggen en heeft hierover met tien andere landen een verklaring uitgebracht². De gevolgen van Amerikaanse terugtrekking zijn zowel praktisch als politiek. Dat er niet meer boven de VS gevlogen mag worden zal vooral voor Rusland een issue zijn. Als de VS geen observatievluchten meer uitvoert, valt de informatie die die vluchten opleveren weg. Dat raakt ook de Nederlandse informatiepositie: de beelden zijn immers beschikbaar voor alle partijen. Over de vraag of en hoe dat gecompenseerd kan (of moet) worden zal de komende tijd met partners overlegd worden. Onder Open Skies wordt de Benelux als één partij beschouwd. Sinds 2014 ontvangen de Benelux-landen observatievluchten, maar voeren die niet zelf uit boven andere landen. De Ministers van Defensie van de drie Benelux-landen hebben recent besloten ook invulling van die laatste rol na te streven. In de praktijk betekent dit dat gezocht zal worden naar een partner met een eigen observatievliegtuig, zodat Benelux-personeel kan meevliegen met observatievluchten. Politiek zal veel afhangen van de Russische opstelling. In een eerste reactie heeft Moskou de Amerikaanse stap verworpen en aangegeven dat Rusland het Open Skies verdrag zal blijven uitvoeren.

Kan het kabinet aangeven welke gevolgen de tussenrapportage heeft op de investeringen en inzet van ons postennetwerk en van de kennispositie van de Nederlandse diplomatie? Kan het kabinet ook aangeven of de dreigingen voldoende worden vertaald naar beschermingsmaatregelen voor onze diplomaten en medewerkers in het buitenland zelf?

² <https://www.government.nl/documents/diplomatic-statements/2020/05/22/diplostatement-open-skies>

12. Antwoord van het kabinet

Zoals in de brief aan uw Kamer over de uitbreiding en versterking van het postennet (8 oktober 2018, Kamerstuk 32 734, nr. 32) wordt beschreven, stelt de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (GBVS) dat vier trends in de internationale veiligheidssituatie direct effect hebben op de veiligheid van Nederland en het Koninkrijk: de verschuiving naar een internationale multipolaire orde, toenemende instabiliteit rond Europa en het Koninkrijk, versnelling van technologische ontwikkelingen en spanningen in binnen- en buitenland. De € 40 miljoen intensiveringsmiddelen voor het postennet zijn ingezet op de prioriteiten van het kabinet voor het gehele buitenlands beleid. Het internationale veiligheidsbeleid is daar onderdeel van. In de lijn met de geconstateerde trends in de GBVS zijn extra middelen ingezet op cyber, contraterrore, non-proliferatie en ontwapening en de ring van instabiliteit rond Europa. Het vergroten van de diplomatieke slagkracht van Nederland betekent per definitie ook een verbetering van de informatiepositie.

Een aantal posten in het postennet betreft hoog-risicoposten, te weten Bagdad, Kabul, Juba, Sana'a en Tripoli. Met uitzondering van Sana'a en Tripoli worden op alle hoog-risicoposten momenteel projecten uitgevoerd of voorbereid om de veiligheid te vergroten. Op de langere termijn worden voor deze posten nu geen investeringen voorzien ten behoeve van de veiligheid bovenop de huidige voorgenomen projecten. Dit is natuurlijk wel afhankelijk van hoe de veiligheidssituatie zich in de komende jaren ontwikkelt.

Ook de nieuwe posten in de Sahel (Ouagadougou, Niamey, Ndjamena) zijn toegerust om de huidige veiligheidssituatie het hoofd te bieden en te voldoen indien de situatie enigszins verslechtert. Naast de hoog-risicoposten en de posten in de Sahel is er een aantal posten in de veiligheids categorie vlak onder die van de hoog-risicoposten. Het is mogelijk dat, indien de veiligheidssituatie verslechtert, hier extra maatregelen moeten worden genomen. Dat kan variëren van extra maatregelen tot in uitzonderlijke gevallen verhuizing.

De tussenrapportage van de GBVS geeft geen aanleiding deze eerder vastgestelde inzet aan te passen, aangezien de tussenrapportage constateert dat de trends en dreigingen zoals in de GBVS beschreven, op hoofdlijnen nog steeds dezelfde zijn.

Inbreng van de leden van de PVV-fractie

De leden van de PVV-fractie willen de Minister bedanken voor de tussenrapportage over de implementatie van de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie. De dreigingsanalyse is helder en laat goed zien dat er enorme uitdagingen op ons pad liggen. Hoe het kabinet omgaat met deze uitdagingen stemt de leden niet altijd tevreden. Gezien de vele onderwerpen zullen de leden van de PVV-fractie zich voor dit overleg echter beperken tot enkele vragen en opmerkingen langs de hoofdlijnen uit de brief. In andere overleggen zal de komende tijd worden ingegaan op enkele specifieke (landen)thema's.

De leden van de PVV-fractie willen om te beginnen aangeven dat ze de opvatting delen dat een geïntegreerde veiligheidsanalyse niet alleen oog moet hebben voor «man-made» dreigingen, maar ook voor natuurlijke dreigingen. De leden vinden het een goed plan om bij toekomstige

updates van de diverse veiligheidsstrategieën meer oog te houden voor natuurlijke dreigingen. Dat is een goede ontwikkeling, omdat natuurlijke dreigingen zoals immense vulkaanuitbarstingen en/of zonnestormen de maatschappij in potentie veel meer kunnen ontwrichten dan het huidige coronavirus. De leden zien graag uit naar de toekomstige uitwerking met betrekking tot natuurlijke dreigingen.

In samenhang met onder meer de natuurlijke dreigingen willen de leden aandacht vragen voor het principe van «nationale strategische voorraden». In welke mate beschikt Nederland actueel over strategische voorraden voor wat betreft voedsel, energie, medicijnen en medisch materiaal?

13. Antwoord van het kabinet

Met betrekking tot de strategische voorraden voor voedsel is er geen sprake is van een centrale, vanuit de overheid aangestuurde/georganiseerde strategische voorraad. In een voorkomend geval – desnoods na het inroepen van noodwetgeving – zal de overheid een beroep doen op het bedrijfsleven om (essentiële) voedingsmiddelen te leveren om daarmee (nood-)voedselpakketten (te laten) samenstellen en te verdelen.

Nederland beschikt over een strategische voorraad olie. De Stichting Centraal Orgaan Voorraadvorming Aardolieproducten (COVA) is de centrale, onafhankelijke, organisatie die in opdracht van de Minister van Economische Zaken en Klimaat, deze strategische olievoorraden voor Nederland aanhoudt.

Met betrekking tot de strategische voorraden voor medicijnen en medisch materiaal beschikt Nederland over *just in time* voorraden. Daarnaast beschikt Nederland over een voorraad pokkenvaccins en verschillende voorraden griepvaccins.

Welke Nederlandse instanties zien toe op het hebben en onderhouden van strategische voorraden voor een Nederland in crisistijd? En hoe doet Nederland dit in vergelijking met andere Europese landen waarvan bekend is dat zij aanzienlijke strategische voorraden aanhouden, zoals Finland en Zwitserland?

14. Antwoord van het kabinet

Het risico op een uitbraak van een pandemie is onderkend en opgenomen in de Nationale Veiligheidsstrategie (NVS). Voor de aanpak ervan wordt op Rijksoverheidsniveau en internationaal strategisch samengewerkt, zowel ten aanzien van preventie als bij een effectieve bestrijding ervan. Het nadenken over strategische voorraden maakt hier onderdeel van uit.

Het RIVM is de Nederlandse instantie die toeziet op medisch voorraden. De Stichting Centraal Orgaan Voorraadvorming Aardolieproducten (COVA) is de centrale, onafhankelijke, organisatie die in opdracht van de Minister van Economische Zaken en Klimaat, strategische olievoorraden voor Nederland aanhoudt. COVA draagt zorg voor de aankoop, verkoop en opslag van ruwe olie en olieproducten volgens de voorwaarden die zijn opgesteld door het Internationaal Energie Agentschap (IEA) en de Europese Unie (EU).

Defensie kent strategische voorraden die gerelateerd zijn aan de eigen taakuitvoering. De omvang van deze voorraden wordt bepaald in overleg met NAVO en/of EU.

In algemene zin en in vergelijking met verschillende andere landen kiest Nederland nadrukkelijk voor internationale samenwerking in de aanleg van strategische voorraden. Zowel binnen de NAVO als de EU werkt Nederland mee aan initiatieven gericht op het opbouwen van strategisch voorraden. De EU heeft recent besloten tot het aanleggen van strategische medische voorraden middels RescEU. Deze voorraden kunnen aangewend worden als dat in het belang is van de EU en EU-lidstaten.

Ook in NAVO-verband wordt momenteel gesproken over de oprichting van het *Pandemic Response Trust Fund* (PRTF), dat er vooral op gericht is om de NAVO en haar lidstaten voor te bereiden op een mogelijke tweede golf van COVID-19 door medische voorraden voor de bestrijding van een uitbraak aan te leggen.

Het is voor Nederland belangrijk dat de uitwerking van het PRTF complementair moet zijn aan de ontwikkelingen binnen de EU, in het bijzonder aan wat nu reeds onder het Europees civiele beschermingsmechanisme, RescEU, wordt ontwikkeld.

Terecht wordt in de tussenrapportage de nadruk gelegd op wat wordt genoemd «de geopolitieke verschuiving richting een multipolaire wereld die zich ontvouwt in de huidige context van een technologische revolutie». Verwezen wordt ook naar de toenemende druk van diverse (groot-) machten waaronder China. Over China geven de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) en Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) aan dat het land veruit de grootste dreiging vormt op het gebied van economische spionage. Echter, op deze ferme aantijging volgt geen coherent en concreet plan over hoe deze economische spionage (en dus dreiging) aan te pakken. Kan de Minister daar nog eens wat dieper op ingaan. De analyse/het risico is de leden van de PVV-fractie inmiddels wel bekend. Maar wat is de oplossing? En bovenal: hoe wordt China geconfronteerd met dit hondsbrutale gedrag? Is het kabinet inmiddels bereid om net als in de zaak betreffende de poging tot hacken van de Organisatie voor het Verbod op Chemische Wapens (OPCW) ook clandestiene operaties van de Volksrepubliek China te tonen aan de Nederlandse bevolking?

15. Antwoord van het kabinet

De (heimelijke) middelen die worden ingezet in het kader van economische spionage kunnen het verdienvermogen van Nederlandse bedrijven ondermijnen. De afgelopen jaren heeft dit kabinet daarom geïnvesteerd in de capaciteit bij de inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Bedrijven zijn in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor het beschermen van hun bedrijfsvertrouwelijke gegevens. De overheid stelt bedrijven daartoe in staat met behulp van wetgeving op het gebied van intellectuele eigendomsbescherming en bescherming van bedrijfsgeheimen. Op 23 oktober 2018 is de Wet bescherming bedrijfsgeheimen in werking getreden, waaraan ondernemers bescherming kunnen ontnemen als hun bedrijfsgeheim onrechtmatig is verkregen, gebruikt of openbaar gemaakt, ook als dit door een ex-werknemer is gebeurd. Daarnaast kan bescherming worden verkregen op basis van het arbeidsrecht of algemeen contractenrecht als een ex-werknemer bijvoorbeeld zijn geheimhoudingsbeding heeft geschonden, of op basis van het algemene onrechtmatige daad recht. Er kan bovendien onder omstandigheden een beroep

worden gedaan op bescherming tegen een inbreuk op een octrooirecht of op een chip recht op basis van de Wet bescherming oorspronkelijke topografieën van halfgeleiderproducten.

Daarnaast is de overheid verantwoordelijk voor het creëren van «awareness», bewustwording van risico's en het bieden van een handelingsperspectief. In de Kamerbrief «Tegengaan statelijke dreigingen» is gemeld dat het kabinet met betrekking tot digitale financieel-economische spionage een verkenning heeft uitgevoerd waarin het beeld ten aanzien van de dreiging is aangescherpt en voorts is bezien welk instrumentarium, complementair aan de maatregelen uit zoals de Internationale Cyber Strategie en de Nederlandse Cyber Security Agenda, van toepassing is om deze dreiging te mitigeren. Aanvullend instrumentarium, zoals bijvoorbeeld vergroting van het bewustzijn van deze dreiging, wordt in de verschillende beleidsterreinen opgenomen, met inbegrip van de aanpak tegengaan statelijke dreigingen.

Het gaat hier ook om het inzetten van internationale samenwerking en diplomatieke instrumenten (inclusief attributie) zoals die reeds bestaan in het kader van de EU Cyber Diplomacy Toolbox en om het benutten van bestaande WTO-procedures waar nodig.

De NAVO blijft voor de leden van de PVV-fractie de hoeksteen van ons defensie- en veiligheidsbeleid. Over de NAVO schrijft de Minister dat de geopolitieke belangen binnen het bondgenootschap steeds vaker uiteenlopen. Er worden twee voorbeelden aangehaald die beide betrekking hebben op Turkije. Ligt het dan niet in de rede om te pleiten voor een Turkse exit uit het NAVO-bondgenootschap, zoals de leden van de PVV-fractie al langer betogen? Het is toch juist – en vooral – Turkije dat voor betonrot zorgt in de hoeksteen van ons defensie- en veiligheidsbeleid? De leden van de PVV-fractie willen hier opnieuw een reactie van de Minister op. Zeker omdat de Minister in de brief (en volkomen terecht) specifiek naar Turkije wijst als land dat zich in een multipolaire wereld steeds meer gaat roeren op het wereldtoneel. Ook het kabinet ziet dat Turkije steeds meer een eigen koers kiest. Een trend die voorlopig niet gekeerd wordt. Integendeel. Maar wat is dan nog het lange termijnperspectief van een Turks NAVO-lidmaatschap? De kloof tussen Turkije en de overige NAVO-landen wordt jaar na jaar toch groter in plaats van kleiner?

16. Antwoord van het kabinet

Turkije is een belangrijke NAVO-bondgenoot met een strategische ligging (waaronder de toegang tot de Zwarte Zee) op de zuidflank van het NAVO-verdragsgebied. Een deel van de kracht van het bondgenootschap is dat het als één naar buiten optreedt; daar past besluitvorming bij consensus bij. De keerzijde daarvan is dat het lastig is tot besluitvorming te komen als één (of meer) van de bondgenoten een andere positie inneemt. De NAVO biedt een belangrijk forum voor bondgenoten om met elkaar in gesprek te blijven, ook met Turkije. De NAVO is bovendien een waarden gemeenschap. Dat betekent ook dat bondgenoten elkaar onderling kunnen aanspreken. Dat doen we als Nederland ook en dat zullen we blijven doen wanneer we van mening zijn dat een bondgenoot zich gedraagt op een manier die niet strookt met de waarden van het bondgenootschap. Dat geldt ook in relatie tot Turkije. Wat Nederland betreft staat het NAVO-bondgenootschap van Turkije niet ter discussie.

Veel aandacht in de tussenrapportage gaat uit naar het aanpakken en bestrijden van terroristische dreigingen. Een punt waar de leden van de PVV-fractie het huidige kabinetsbeleid soms contraproductief en dus schadelijk vinden; de massa-immigratie en islamisering waar het kabinet nagenoeg niets tegen doet, creëren namelijk een voedingsbodem waarop terrorisme groeit. Veel van deze problematiek wordt door de leden van de PVV-fractie besproken in andere commissies. Voor nu willen de leden van de PVV-fractie op dit onderwerp één punt uit de voortgangsrapportage halen en bespreken: Er staat aangegeven dat Nederland een netwerk opgebouwd heeft «van diplomatieke veiligheidscoördinatoren die op lokaal niveau in diverse regio's de actuele ontwikkelingen en onderliggende problematiek op gebied van gewelddadig extremisme en terrorisme in kaart bracht». Kan de Minister een overzicht geven van hun bevindingen? Welk resultaat heeft dit netwerk opgeleverd?

17. Antwoord van kabinet

De diplomatieke Regionale Veiligheidscoördinatoren dragen bij aan de inzet van het Kabinet om de internationale terrorismedreiging terug te dringen. Dit doen zij door het identificeren en signaleren van radicalisering en dreiging van terrorisme bij de bron, en het versterken van de capaciteit van overheden en maatschappelijk middenveld om radicalisering te voorkomen en terrorisme tegen te gaan. Er zijn in totaal zes Regionale Veiligheidscoördinatoren, verantwoordelijk voor de regio's Mashreq (standplaats Amman), Maghreb (Tunis), Oostelijk Afrika (Nairobi), Sub-Sahara Afrika (Addis Abeba), Westelijke Balkan (Sarajevo) en Zuidoost Azië (Bangkok).

De Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsbeoordeling is op dit moment bezig met een onderzoek naar het contraterroreerbeleid van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarin zal ook het in 2015 opgezette netwerk van Regionale Veiligheidscoördinatoren worden meegenomen, vanaf implementatie tot actuele inrichting.

De leden vernemen graag in hoeverre de diplomatieke veiligheidscoördinatoren oog hebben gehad voor de islamisering in de regio's waar zij actief waren en hoe het in grote lijnen gesteld is met de buitenlandse financiering van islamitische instellingen terplekke. In veel landen waar het islamitische terrorisme groeit – van West-Afrika tot in Azië – zien we parallel aan de groei van terroristische organisaties, de islamitische scholen en instellingen als paddenstoelen uit de grond schieten. In hoeverre hebben de veiligheidscoördinatoren deze ontwikkeling gemonitord en geanalyseerd?

18. Antwoord van kabinet

Via onze diplomatieke vertegenwoordigingen, inclusief de diplomatieke regionale veiligheidscoördinatoren, volgt Nederland de ontwikkelingen ten aanzien van gewelddadig extremisme en grondoorzaken op de voet, in nauwe samenwerking met onze partners in de internationale gemeenschap.

De groei van terroristische organisaties van West-Afrika tot Azië en daaraan verbonden ontwikkelingen worden ook gemonitord en geanalyseerd. Daarbij kijken de regionale veiligheidscoördinatoren naar politieke, sociale en economische ontwikkelingen, waaronder het optreden van lokale veiligheidsautoriteiten, respect voor mensenrechten en de rechtsstatelijkheid en de positie van het maatschappelijk middenveld en geloofsvrijheid.

Religieuze identiteiten kunnen misbruikt worden. Religieuze scholen en instellingen, waaronder islamitische, kennen in veel van deze regio's een lange traditie die juist een stabiliserend effect heeft. Ook uit een door Nederland gefinancierd onderzoek van het United Nations Development Programme (UNDP) getiteld «Journey to Extremism in Africa» naar de drijfveren van terroristen in Afrika blijkt bijvoorbeeld dat religieus onderwijs juist de kans vermindert dat men zich aansluit bij terroristische groeperingen (<http://journey-to-extremism.undp.org/>).

In Nederland komt er steeds meer aandacht voor de buitenlandse financiering van moskeeën vanuit de Golfstaten, maar hoe zit dat elders waar radicalisering en islamitische terrorisme een nog veel groter probleem vormt? In hoeverre kunnen de veiligheidscoördinatoren daar een beeld van schetsen voor bijvoorbeeld de kwetsbare Sahel-regio? Heeft Nederland en de internationale gemeenschap wel voldoende oog voor deze grondoorzaak van terrorisme? Het lijkt er volgens de leden van de PVV-fractie vooralsnog niet op. Graag ontvangen zij een reactie.

19. Antwoord van kabinet

Nederland heeft zeker oog voor activiteiten vanuit Golfstaten die ten koste kunnen gaan van in de Sahel traditioneel gematigde vormen van islam, en democratische waarden en samenhang tussen burgers kunnen ondergraven. Factoren die radicalisering en gewelddadig extremisme in de Sahel in de hand werken zijn een afwezige overheid, misdragingen van veiligheidstroepen en het gebrek aan economisch perspectief voor de jeugd. In het kader van voorkomen en versterken, zet Nederland in de Sahel dan ook in op programma's gericht op het wegnemen van de voedingsbodem voor gewelddadig extremisme en op capaciteitsversterking van Sahel-landen om hun eigen veiligheid op legitieme wijze en met in acht name van het respect voor mensenrechten te kunnen waarborgen. Voor een uitgebreid overzicht over de Nederlandse en bredere Europese inzet in de Sahel, verwijs ik graag naar de Kamerbrief van 17 maart jl. (Kamerstukken 29 521 en 34 952, nr. 403).

De NAVO heeft «de ruimte» niet zo lang geleden aangewezen als vijfde domein. Militaire toepassingen in de ruimtevaart worden steeds belangrijker en steeds meer landen ontwikkelen ruimte- en raketprogramma's met een militaire component. Zoals beschreven komt daar een dreiging uit voort die in de toekomst alleen maar zal toenemen in omvang en ernst. Echter, er liggen ook kansen en mogelijkheden! De leden van de PVV-fractie willen op dat laatste ingaan. Wat kan de krijgsmacht in samenwerking met onze kennisinstellingen betekenen voor de bescherming van de eigen en bondgenootschappelijke belangen op dit punt? Wat doen we nu al ten aanzien van de ruimte in combinatie met militaire toepassingen en veiligheid? En wat zit er nog in de pijplijn bij onder meer defensie? En biedt de aanwezigheid van het European Space Research and Technology Centre (ESTEC) op Nederlandse bodem nog mogelijkheden voor Nederland op het vlak waar ruimtevaart en militaire toepassingen elkaar kruisen?

20. Antwoord van kabinet

De ruimte is een essentieel onderdeel van onze nationale veiligheid geworden. Het kabinet is zich bewust van kansen en mogelijkheden die er nog liggen op dit terrein. Deze zullen worden meegewogen in de bij vraag 5 genoemde recente intensivering ten aanzien van de veiligheidsaspecten van de ruimte. Uw Kamer zal hierover separaat worden geïnformeerd.

De leden van de PVV-fractie zien met genoegen dat er veel aandacht is voor de cyberdreiging en dat Nederland deze ernstige dreiging serieus neemt. Althans zo lijkt het. Maar de realiteit is weerbarstiger. De Algemene Rekenkamer constateerde onlangs opnieuw dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken de eigen informatiebeveiliging niet op orde heeft. Hoe is dit mogelijk gezien de dreigingsanalyse? Wordt deze op het eigen ministerie wel serieus genomen? De problemen met betrekking tot de informatiebeveiliging worden al enkele jaren door de Algemene Rekenkamer gesignaleerd. De leden van de PVV-fractie willen dat dit nu nog dit jaar wordt opgelost. Wat wil de Minister hieraan doen en welk tijdsbestek heeft hij voor ogen?

21. Antwoord van kabinet

Het ministerie hecht groot belang aan een goede informatiebeveiliging. De wereld van cyber security is in het afgelopen decennium sterk veranderd en de dreigingen zijn toegenomen. Dit heeft ook geleid tot een forse uitbreiding van de personele capaciteit op dit gebied. Daarbij heeft het ministerie zich de afgelopen jaren vooral gericht op de feitelijke technische weerbaarheid, bewustwording van medewerkers en nog onvoldoende op het risicomanagement en accreditaties.

De bevindingen van de Algemene Rekenkamer op dit aspect zijn opgenomen in een project dat is opgestart om alle bevindingen structureel op te lossen. Doelstelling van dit project is om conform de planning het grootste gedeelte in 2020 te realiseren. Gezien de benodigde doorlooptijd van een aantal activiteiten is een uitloop in 2021 noodzakelijk. De activiteiten die in 2021 doorlopen betreffen de implementatie van een centraal systeem voor beheersing van het risicomanagementproces alsmede de afronding van alle accreditaties.

Om de voortgang te borgen is de sturing versterkt en wordt er extra capaciteit ingezet. Zo wordt er door het project maandelijks aan het senior management gerapporteerd en word ik zelf ieder kwartaal geïnformeerd over de vorderingen.

In de brief staat de passage «Daarnaast is politieke spionage met digitale middelen om de Nederlandse politieke besluitvorming te achterhalen van belang». Over deze passage hebben de leden nog wel enkele vragen. Wat wordt er exact mee bedoeld? Kan de Minister concrete voorbeelden geven van politieke spionage in Nederland «om Nederlandse politieke besluitvorming te achterhalen»? Hoe ernstig is dit probleem en zijn dergelijke spionageactiviteiten in het verleden «succesvol» uitgevoerd? Bij de leden van de PVV-fractie leven ernstige zorgen naar aanleiding van deze passage.

22. Antwoord van kabinet

Het kabinet deelt de zorgen van de leden ten aanzien van politieke spionage. De observatie in de genoemde passage sluit aan bij hetgeen ook wordt gedeeld in de openbare publicaties van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Relevante publicaties zijn het AIVD Jaarverslag (2019) en «Offensief cyberprogramma, een ideaal businessmodel voor staten» (2019). Het jaarverslag maakt bijvoorbeeld melding van de pogingen van statelijke actoren om binnen te komen bij ministeries, inlichtingen- en veiligheidsdiensten, politieke partijen en cultureel-maatschappelijke organisaties. Ook stelt het dat ondanks investeringen in de digitale weerbaarheid van publieke instellingen, statelijke actoren, zoals Russische, Iraanse en Chinese, zeer succesvol blijven in het compromitteren van (overheids)systemen binnen en buiten Nederland.

De diensten kunnen in de openbaarheid geen uitspraken doen over operationele activiteiten.

Tot slot willen de leden van de PVV-fractie het hebben over het kabinetsstandpunt betreffende het Europees Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid (GBVB). Waar de dreigingsanalyse van het kabinet in grote lijnen klopt, is de oplossing van het kabinet en de EU (namelijk meer EU-samenwerking) nogal kort door de bocht. Nederland en de Europese Commissie zien graag een grotere geopolitieke rol weggelegd voor de EU. Maar in hoeverre is dit streven realistisch gezien de meningsverschillen tussen de EU-lidstaten onderling? Verschillen die ook tijdens de coronacrisis weer in alle hevigheid aan het licht komen. Het kabinet wil nu een soort nep-daadkracht creëren bij de EU door besluitvorming met twee derde meerderheid te bepleiten voor bepaalde onderdelen van het GBVB. De leden van de PVV-fractie zijn hier fel op tegen en willen dat het kabinet het pleidooi staakt. Het is een paardenmiddel. Aanpassing van het unanimitieitsbeginsel knaagt aan het soevereiniteitsbeginsel waardoor de afstand tussen de bevolking (van de lidstaten) en beleidsbepalers wordt vergroot. Ziet de Minister hierin net als de leden van de PVV-fractie ook niet juist een risico/dreiging voor de interne veiligheid? Daarnaast: zorgt de besluitvorming met twee derde meerderheid wel voor een andere grondhouding/meer daadkracht (bijv. fermere EU-sancties) tegenover kwaadwillende landen als Turkije en Iran? De leden van de PVV-fractie hebben daar ernstige twijfels over. De huidige diplomatieke middelen worden nog niet eens voldoende/volledig benut. Dat is niet alleen te wijten aan tekortkomingen van het huidige besluitvormingsproces. Graag ontvangen zij een reactie.

23. Antwoord van kabinet

Het kabinet streeft naar een optimaal functionerende en slagvaardige EU, zeker ook ten aanzien van het Gemeenschappelijk Buitenland- en Veiligheidsbeleid (GBVB). Mede vanwege de veranderende geopolitieke en veiligheidscontext, is het meer dan ooit noodzakelijk om als EU eensgezind op het wereldtoneel op te treden om Europese belangen alsmede normen en waarden, zoals rechtsstatelijkheid, democratie en vrijheid, te beschermen. De huidige crisis legt nogmaals de noodzaak hiervan bloot. Snelle en effectieve besluitvorming, bijvoorbeeld met betrekking tot het instellen van sancties, is daarvoor essentieel. Het gebruik maken van constructieve onthouding en invoering van besluitvorming per gekwalificeerde meerderheid (QMV) op specifieke deelterreinen van het GBVB kunnen middelen zijn voor een sterkere en eendrachtigere EU in de wereld. Het kabinet is voorstander van een discussie hierover langs de lijnen van het BNC-fiche over Commissiemededeling terzake (Kamerstuk 22 112, nr. 2714).

Het invoeren van gekwalificeerde meerderheidsbesluitvorming is wat het kabinet betreft geen doel op zich. Het is een middel om de discussie over de toenemende verlamming in het besluitvormingsproces te voeren en lidstaten te wijzen op hun verplichtingen en verantwoordelijkheden die voortvloeien uit de Verdragen, waaronder het actief en onvoorwaardelijk ondersteunen van het GBVB in de geest van loyaliteit en wederzijdse solidariteit (zie artikel 24.3 VEU). Veel lidstaten staan, net als Nederland, open voor deze discussie.

De kans dat dit evenwel leidt tot een aanpassing van de procedures, acht het kabinet – gelet op de unanimitieitsbesluitvorming daarover – klein. Het GBVB is van oudsher een terrein waar veel lidstaten hechten aan ruimte voor nationale beleidsbepaling.

Inbreng van de leden van de D66-fractie

De leden van de D66-fractie hebben met interesse kennisgenomen van de Tussenrapportage Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie. Deze leden hebben nog enkele vragen aan de Minister.

De D66-leden maken zich zorgen over het effect van de COVID-19-pandemie op onze veiligheid en de veiligheid van onze militairen. Alhoewel deze tussenrapportage niet specifiek in gaat op de consequenties van de pandemie op ons veiligheidsbeleid, zal het gevolgen hebben voor dit beleid in de komende jaren. Welke directe gevolgen heeft de COVID-19-pandemie voor de veiligheid en voortgang van huidige en toekomstige militaire missies? Zijn er directe gevolgen voor de bescherming van het bondgenootschappelijk grondgebied, en zo ja, welke? Zijn er missies die nu anders ingericht worden, en zo ja, hoe? Welke maatregelen zijn of worden reeds genomen om de veiligheid van de militairen en de voortgang van de missies te waarborgen? Welke *lessons learned* heeft deze pandemie reeds opgeleverd? En noopt deze pandemie tot structurele veranderingen voor militaire missies en zo ja, welke structurele veranderingen voorziet de Minister?

24. Antwoord van kabinet

U bent schriftelijk geïnformeerd over de directe gevolgen van COVID-19 op uitzendingen en inzet in het buitenland op 13 maart 2020 (Kamerstukken 29 521 en 25 295, nr. 402) en 24 maart 2020 (Kamerstukken 29 521 en 25 295, nr. 404). Op 15 mei jl. bent u daarnaast geïnformeerd over de gevolgen COVID-19-uitbraak voor Defensie (Kamerstukken 35 300 X en 25295, nr. 64) op zowel de korte termijn als de langere termijn. In deze brief is aangegeven dat Defensie op dit moment de effecten van de COVID-19-uitbraak voor Defensie op de langere termijn (>6 maanden) in kaart brengt. De gevolgen zijn op dit moment nog niet op alle vlakken geheel goed in te schatten. U wordt in de reguliere personeels-, materieel- en financiële rapportages nader geïnformeerd.

Zowel binnen de EU als binnen de NAVO is het gesprek gestart over de gevolgen op de lange termijn, w.o. die voor militaire missies/operaties in het algemeen. Voor de NAVO geldt in elk geval dat de hoofdtaken (collectieve verdediging, coöperatieve veiligheid en crisismanagement) onverminderd van belang zijn. Op de impact van het COVID-19-virus zal in EU-verband ook worden gereflecteerd in de discussie omtrent de ontwikkeling van een Strategisch Kompas. Het Strategisch Kompas dient de drie abstracte prioriteiten van de EU Global Strategy (reageren op externe conflicten en crises, capaciteitsopbouw van partners en het beschermen van de EU en haar burgers) te vertalen naar concrete, gedeelde ambities en prioriteiten.

De inrichting van de missies zelf is niet gewijzigd als gevolg van de COVID-19-uitbraak. Wel zijn binnen een aantal missies niet-noodzakelijke activiteiten tijdelijk opgeschort. Het garanderen dat de missies worden voortgezet, met alle maatregelen die door de betreffende coalities, organisaties en gastlanden zijn afgekondigd, maken de voortzetting uitdagend, maar hebben niet geresulteerd in het beëindigen van de inzet. In de missies houdt Nederland voorsnog de geplande rotatiemomenten aan. Tot nu toe zijn geen andere effecten op de langere termijn zichtbaar dan die door de betreffende coalities en organisaties in gezamenlijkheid zijn bepaald.

De leden van de D66-fractie delen de opvatting van het kabinet dat Europa meer verantwoordelijkheid moet nemen voor de eigen veiligheid. Een slagvaardige Europese Unie is een Unie die in staat is het eigen grondgebied te verdedigen en eigenstandig op te treden. Deze leden onderstrepen het belang dat de Europese Unie meer strategisch en eensgezind op het wereldtoneel kan opereren. Juist nu de geopolitiek verhoudingen wereldwijd in een stroomversnelling zijn geraakt en de traditionele beschermheer zich vaker terugtrekt, is het van het allergrootste belang dat de EU de eigen veiligheidsbroek op kan houden. Is het kabinet het met de leden van de D66-fractie eens dat er een noodzaak is om de EU ook de middelen te geven om deze ambities op veiligheid en militair gebied waar te maken? Zal het kabinet zich tijdens de onderhandelingen voor het nieuwe Meerjarig Financieel Kader (MFK) ervoor inzetten dat deze ambities zich ook vertalen naar een ambitieuze financiële inzet op dit vlak? Deelt het kabinet de opvatting dat een ambitieus en hoger defensiebudget binnen dit MFK noodzakelijk is om de militaire infrastructuur en samenwerking binnen de EU naar een hoger niveau te brengen? Hoe gaat het kabinet zich ervoor inzetten om er voor zorg te dragen dat dit in het nieuwe MFK goed geborgd is? Wat zijn de uitkomsten van het door de Minister ingestelde onderzoek naar de inzet van de EU-Battlegroup waar Nederland deel van uit zal maken in de tweede helft van dit jaar? Wanneer verwacht de Minister de Kamer toezeggingen te kunnen doen over de inzet van Nederland binnen de EU-Battlegroup?

25. Antwoord van kabinet

Een grotere rol voor de EU op het wereldtoneel vereist ook de capaciteit om op het terrein van veiligheid en defensie te kunnen handelen wanneer dat nodig is. Er bestaat een kloof tussen de ambities van het Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid (GVDB) van de EU enerzijds en de daarvoor beschikbare middelen, structuren en capaciteiten anderzijds. Europese ambities leunen op nationale ambities; de EU is afhankelijk van de capaciteiten waarover lidstaten beschikken. Nederland kan op dit moment onvoldoende zijn *fair share* bijdragen aan de capaciteitendoelstellingen van de EU (en evenmin aan die van de NAVO).

De EU heeft de laatste jaren evenwel belangrijke stappen gezet om de samenwerking tussen de lidstaten op het terrein van het GVDB verder te intensiveren. Zo kwamen de laatste jaren onder meer de *Coordinated Annual Review on Defence* (CARD), de *Permanent Structured Cooperation* (PESCO), het *European Defence Fund* (EDF), de *Military Planning and Conduct Capability* (MPCC) en het *Civilian Compact* tot stand.

Het is van belang dat de lidstaten in de komende jaren de implementatie en opvolging van deze initiatieven ter harte nemen, de coherentie ervan verbeteren, en gezamenlijk meer gedeelde, concrete prioriteiten op het terrein van het GVDB gaan definiëren. De ontwikkeling van een zogenaamd Strategisch Kompas wordt daarom door het kabinet als een prioriteit gezien. Ook het verbeteren van de inzetbaarheid van de EU Battlegroups past binnen de doorontwikkeling van het GVDB en het versterken van de operationele en snelle responscapaciteit van de EU. De politieke wil van de lidstaten om de EU Battlegroups in te zetten is daarbij cruciaal. Ik verwijs hierbij ook naar het antwoord op de vragen van de leden Sjoerdsma en Belhaj (beiden D66) aan de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie over de EU Battlegroup (Aanhangsel Handelingen II 2019/20, nr. 2126).

Het kabinet zet in op een modern en financieel houdbaar MFK. Inhoudelijke modernisering betekent voor het kabinet onder meer dat er binnen bestaand beleid en binnen de inzet op een lager uitgavenplafond, meer focus komt op onderzoek, innovatie, klimaat, migratie en veiligheid.

De leden van de D66-fractie maken zich ernstig zorgen over de ontwikkelingen op het gebied van nucleaire ontwapening, wapenbeheersing en het eroderen van mondiale afspraken op dit gebied. De meest zorgwekkende ontwikkelingen op dit vlak zijn het einde van het Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)-verdrag, het recente opzeggen van het Open Skies-verdrag, en het aanstaande mogelijke einde van de New START (Strategic Arms Reduction) afspraken. Hoe duidt het kabinet de opzegging door de Amerikaanse regering van het Open Skies-verdrag? Is het kabinet het met de leden van de D66-fractie eens dat het einde van dit verdrag een verslechterde veiligheidssituatie in de wereld oplevert? Ondanks het niet doorgaan van de NPV (Non-Proliferatie Verdrag)-conferentie dit jaar, moet het kabinet zich onverminderd in blijven zetten voor een kernwapenvrije wereld. Welke stappen neemt het kabinet op dit moment, om te voorkomen dat nog meer verdragen opgezegd of niet verlengd worden? Hoe bereidt het kabinet zich voor op het mogelijke geval dat ook het New START-verdrag niet verlengd zal worden? Welke initiatieven ontplooit het kabinet om samen met bondgenoten de nucleaire machten op te roepen verantwoordelijke afspraken te maken, in het belang van de mondiale veiligheid?

26. Antwoord van kabinet

Het kabinet betreurt de Amerikaanse aankondiging het Open Skies verdrag op te zeggen en heeft hierover met tien andere landen een verklaring uitgebracht³, waarin deze landen tevens aangeven het verdrag te zullen blijven uitvoeren. De Amerikaanse aankondiging betekent dus niet automatisch het einde van het verdrag. Het verdrag biedt de mogelijkheid tot terugtrekking door een partijstaat (artikel XV), waarbij een opzegtermijn van minimaal zes (6) maanden geldt. Ook Rusland heeft in een eerste reactie aangegeven het verdrag te zullen blijven uitvoeren. Het kabinet deelt de Amerikaanse zorgen over de wijze waarop Rusland het Open Skies verdrag toepast. Het gaat daarbij o.a. om beperkingen die Rusland oplegt aan Open Skies-vluchten boven de enclave Kaliningrad en het verbod op vluchten langs de Russisch-Georgische grens. Nederland heeft Rusland daar ook meermaals op aangesproken. Zie ook het antwoord op vraag 11.

Nederland zet zich sterk in voor het behoud van het effectieve wapenbeheersingsverdrag New START. Het kabinet pleit hiervoor in alle relevante gesprekken, zoals tijdens de NAVO Leaders» Meeting in Londen in december 2019 en meest recentelijk tijdens de RBZ met de Amerikaanse Secretary of State Mike Pompeo op 15 juni en tijdens de NAVO-bijeenkomst van defensie-ministers op 17 en 18 juni. New START verstrijkt uiterlijk in 2026, dus is het bovendien zaak om nu de volgende generatie van strategische nucleaire wapenbeheersing voor te bereiden. Nederland pleit voor een ambitieuzer akkoord dat alle nucleaire systemen omvat (inclusief de sub-strategische kernwapens die met name de Europese veiligheid raken) en dat ook China betreft. Ook in de context van het uit twaalf landen (inclusief bondgenoten Duitsland en Polen) bestaande *Non-Proliferation and Disar-*

³ <https://www.government.nl/documents/diplomatic-statements/2020/05/22/diplostatement-open-skies>

mament Initiative (NPDI) en de structurele dialoog tussen het NPDI en de P5, zet Nederland zich ervoor in om de kernmachten op te roepen tot verdere stappen. Daarnaast neemt Nederland deel aan het *stepping stones* initiatief. In februari is met deze groep van 16 landen een verklaring aangenomen waarin concrete stappen worden gevraagd van de kernmachten. Op 9 juni heb ik in een videogesprek tegenover collega's persoonlijk benadrukt dat we als groep de P5 op hun verantwoordelijkheden moeten blijven aanspreken.

De leden van de D66-fractie maken met bezorgdheid kennis van de achterblijvende vooruitgang op het gebied van de naleving van een internationaal normatief kader voor cyberactiviteiten. Deze leden juichen de Nederlandse voortrekkersrol in de totstandkoming van internationale normatieve kaders toe. Naar analogie van de prominente rol die Nederland heeft gespeeld, en nog steeds speelt, in de totstandkoming en bevordering van het internationale recht, is dit iets waar een klein land als Nederland groot in kan zijn. Ondanks de geconstateerde moeizame ontwikkelingen van mondiale afspraken op dit gebied, zijn de leden van de D66-fractie van mening dat het kabinet zich hier onverminderd voor in moet blijven zetten. Zal het kabinet dit blijven doen, en zo ja hoe? Waar liggen mogelijkheden om wél tot overeenstemming te komen?

27. Antwoord van kabinet

Zoals uiteengezet in mijn brief aan uw Kamer van 5 juli 2019 (Kamerstukken 33 694 en 26 643, nr. 47), zet het kabinet zich internationaal in voor versterking van de internationale rechtsorde in het digitale domein. Het bestaande internationaal recht is daarbij het uitgangspunt. Door in te zetten op verheldering van de toepassing van het bestaand internationaal recht op cyberoperaties, draagt Nederland bij aan een grotere mate van voorspelbaarheid, stabiliteit en conflictpreventie in cyberspace. Daarmee levert Nederland een bijdrage aan bevordering van de ontwikkeling van de internationale rechtsorde.

Nederland heeft een expert afgevaardigd naar de *UN Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security* (GGE). De werkgroep bestaat uit 25 experts en is gemandateerd aanbevelingen aan de SGVN te formuleren t.a.v. internationaal recht, normen, vertrouwenwekkende maatregelen en capaciteitsopbouw. De huidige editie van de GGE is op voordracht van de VS en o.a. EU tot stand gekomen.

Daarnaast neemt Nederland deel aan de *UN Open-Ended Working Group* (OEWG) inzake cyber en internationale vrede en veiligheid die open staat voor alle lidstaten van de VN. Deze OEWG is op voordracht van de Russische Federatie en China tot stand gekomen en heeft een vergelijkbaar mandaat als dat van de GGE, met dien verstande dat er ook over een gedragscode zal worden gesproken die door RF en China is opgesteld. Op korte termijn is het consolideren en uitwerken van de reeds behaalde resultaten (in het bijzonder de afspraken uit de eerdere consensusrapporten) het hoogst haalbare.

De leden van de D66-fractie merken op dat human security en het burgerperspectief op veiligheid weinig naar voren komen in deze rapportage. Zij vinden dit jammer en een gemist perspectief, juist vanwege de belangrijke rol die het maatschappelijk middenveld speelt in de bewaring en bevordering van stabiliteit en vrede. Het zijn juist burgers,

maatschappelijk organisaties, journalisten, NGO's, kiezers die zo'n bepalende rol hebben in politieke en maatschappelijke transformaties, en die tegenwicht kunnen bieden bij negatieve tendensen. De negatieve tendens wereldwijd voor de ruimte die het maatschappelijk middenveld krijgt om een rol te spelen, haar stem te laten horen, kritiek op de overheid te hebben, leidt in veel gevallen juist tot een verslechterde veiligheidssituatie en uiteindelijk menselijk lijden. Erkent het kabinet het belang van *human security* in het veiligheidsbeleid? Hoe gaat het kabinet ervoor zorgen dat dit centraal komt te staan in de uitvoering van het veiligheidsbeleid? Is het kabinet het met de leden van de D66-fractie eens dat juist *human security* en aandacht voor het maatschappelijk middenveld in alle interventies centraal moet staan, om uiteindelijk een echte bijdrage te kunnen leveren aan vrede en veiligheid in de wereld? Zo ja, hoe gaat het kabinet hier uitvoering aan geven? Ook kan de juiste aandacht en steun voor het maatschappelijk middenveld helpen bij het voorkomen van destabilisering en geweld en dus bij effectief preventiebeleid. Erkent het kabinet dit? De leden van de D66-fractie zouden hier graag een reactie op ontvangen.

28. Antwoord van kabinet

Het kabinet zet zich onveranderd in voor het waarborgen van *human security*. Het kabinet is ervan overtuigd dat duurzame vrede en veiligheid zijn gebaat bij een mensgericht en inclusief beleid. Bescherming van burgers – vrouwen en kinderen in het bijzonder – in lijn met de nationale agenda van VNVR-resolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid, maakt dan ook onlosmakelijk onderdeel uit van het Nederlands geïntegreerd buitenland- en veiligheidsbeleid. Hierin staan de belangen van burgers (*protection of civilians*), duurzame en inclusieve vredesopbouw en het beschermen van mensenrechten centraal. Uiteraard is hierbij aandacht voor de brede SDG-agenda en de rol van vrouwen en gender in conflictgebieden.

***Human security* is een belangrijke drijfveer voor de actieve inzet van het kabinet ter bestrijding van grondoorzaken van onveiligheid (zie in dit verband bijvoorbeeld ook het antwoord op vraag 17), het voorkomen van conflicten (*Early Warning* en *Early Action* beleid) en voor de inzet ter bevordering van de internationale rechtsorde door internationale samenwerking rondom onderwerpen als contraterroreisme en accountability, VN-vredesmissies, VN-resolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid, SDG 16 (vrede en inclusieve samenlevingen, in het bijzonder toegang tot recht voor iedereen), VN-resolutie 2447 over *police, justice and corrections*, en het verband tussen bijvoorbeeld water & veiligheid, en honger & conflict. Het Stabiliteitsfonds financiert activiteiten op het snijvlak van vrede, veiligheid en ontwikkeling in landen en regio's die dreigen af te glijden naar een gewelddadig conflict of waar zich reeds een conflict voltrokken heeft, waaronder activiteiten specifiek gericht op het bevorderen van veiligheid voor burgers. Het betreft programma's van zowel multilaterale instellingen (VN) als van lokale en internationale non-gouvernementele organisaties. Voorbeelden hiervan zijn het *Mine Action en Clustermunitieprogramma* (MACM) gericht op humanitair ontmijnen, het financieren van trainingen voor vrouwelijke officieren binnen de VN-vredesmacht en activiteiten gericht op het hervormen van de veiligheidssector in bijvoorbeeld Mali.**

***Human security* is ook een onderdeel van missies en operaties waaraan Nederland in het kader van hoofdtaak 2 een militaire of**

civiele bijdrage levert. Zo worden lokale veiligheidsactoren getraind op gebied van mensenrechten, corruptiebestrijding, tegengaan van mensenrechtenschendingen en het belang van gender, en wordt gewerkt met concepten zoals *community policing*. Deze activiteiten sluiten nauw aan op de programma's die vanuit Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking worden gefinancierd onder het speerpunt Veiligheid en Rechtsorde (V&R). Het V&R beleid beoogt onder andere de veiligheid voor mensen (*human security*) te vergroten, door geweld tegen en het angstgevoel van mensen te verminderen. Het Kabinet zet zich daarnaast in voor de verbeterde implementatie van *Protection of Civilians* (PoC) mandaten van VN-vredesmissies, door actieve diplomatieke inzet op PoC en de financiering van een reeks aan projecten op het gebied van de bescherming van de burgerbevolking. Hierbij wordt een *human security* benadering gehandhaafd.

Hoewel het kabinet het waarborgen van human security van groot belang vindt, blijft, gezien het assertiever optreden van verschillende actoren zoals beschreven in de tussenrapportage, ook aandacht voor state security nodig.

De leden van de D66-fractie hebben vragen over het resultaatgebied terroristische dreigingen. Zij lezen dat het kabinet op verschillende manieren werk maakt van lokale berechting van ISIS-strijders. Allereerst de instelling van een internationaal tribunaal door de VN, dat op te veel weerstand van andere landen stuitte en daardoor geen begaanbare weg bleek. Voorts startte Nederland met andere Europese partners gesprekken met Irak over lokale berechting, maar hierbij staat het gegeven dat een eerlijke rechtsgang niet gegarandeerd is en dat berechting kan leiden tot de doodstraf. Deze leden begrijpen dat het kabinet dit al enige tijd geleden constateerde. Welke vorderingen zijn sindsdien in de onderhandelingen met Irak gemaakt? Ziet het kabinet berechting in Irak op voorwaarden van een eerlijke rechtsgang en geen doodstraf nog als een haalbaar doel? Zo ja, op welke termijn? Zo nee, welke andere uitwegen ziet het kabinet nog om te zorgen dat ook Nederlandse IS-strijders de straf voor de misdaden die zij hebben begaan niet ontlopen?

29. Antwoord van kabinet

Het Kabinet laat er geen misverstand over bestaan dat uitreizigers die verdacht worden van terroristische misdrijven moeten worden berecht. Zolang de personen in kwestie niet in Nederland zijn, is berechting in de regio een optie die het kabinet nadrukkelijk open wil houden en waarover voortdurend contact is met internationale partners, juist om straffeloosheid te voorkomen. Mede in dat licht is Nederland samen met enkele Europese partners een dialoog met de Iraakse autoriteiten gestart over de mogelijkheden voor berechting van *Foreign Terrorist Fighters* (FTFs) die op dit moment in detentie zitten in Noordoost Syrië. Het zekerstellen van een eerlijke rechtsgang en geen doodstraf zijn daarbij kernwaarden. Dit is een complex en langdurig proces, waarbij zorgvuldigheid over de uitvoeringsmodaliteiten en gemeenschappelijk optreden met onze Europese partners van essentieel belang blijven. De gebeurtenissen in Irak, waaronder het aftreden van de Iraakse regering en de wereldwijde verspreiding van het coronavirus hebben de gesprekken over dit berechtingsproces ernstig vertraagd. De gesprekken met Bagdad zullen worden hervat zodra de situatie dat toelaat.

Wordt er nog adequate beveiliging geboden zodat ontsnapping van gevangenen voorkomen wordt? Heeft Nederland nog in beeld welke Nederlandse IS-strijders zich in de kampen bevinden? Is er een risico dat door de uitbraak van COVID-19 en de effecten daarvan op de veiligheid, IS-strijders kunnen vluchten en onder de radar terugkeren naar Nederland? Bijvoorbeeld wanneer de grenzen in de EU weer opengaan? Hoe houdt Nederland hier zicht op?

30. Antwoord van kabinet

De *Syrian Democratic Forces* beheren en bewaken de opvangkampen en detentiefaciliteiten in Noordoost-Syrië. Om te voorkomen dat Nederlandse uitreizigers eventueel onopgemerkt terug kunnen keren heeft Nederland, in samenwerking met andere Europese landen en andere internationale partners, maatregelen genomen. Zo zijn alle uitreizigers opgenomen in het Schengen-informatiesysteem en tegen hen is een Europees Arrestatiebevel uitgevaardigd. De paspoorten van uitreizigers zijn bovendien gesignaleerd en ongeldig verklaard. Hierdoor is het niet mogelijk om eigenstandig op een legale manier naar het Schengengebied terug te keren. Ook kunnen uitreizigers onderwerp zijn van inlichtingenonderzoek. Deze onderzoeken kunnen informatie opleveren over de terugkeer van een persoon. Wanneer Nederlandse uitreizigers zich melden op een diplomatieke post in de regio, kan consulaire bijstand verleend worden in afstemming met partners in de veiligheidsketen, met als inzet de gecontroleerde terugkeer naar Nederland ter fine van strafvolgving. Daartoe worden zij onder begeleiding van de Koninklijke Marechaussee teruggebracht naar Nederland.

De leden van de D66-fractie maken zich nog altijd zorgen om de situatie van Nederlandse kinderen in Syrische vluchtelingenkampen, waarvan het merendeel jonger dan 4 jaar is. Ook de AIVD waarschuwde in het jaarverslag voor mogelijke radicalisering van deze kinderen wanneer zij daar langer zouden verblijven: «Kinderen die in de kampen opgroeien, komen daar nog steeds in aanraking met het radicale gedachtegoed van ISIS en kunnen eventueel geronseld worden», zo stelde de dienst. Hoe duidt het kabinet deze waarschuwing? Heeft het kabinet zicht op Nederlandse kinderen die mogelijk geronseld worden door IS? De leden van de D66-fractie lazen in het meest recente Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland dat nog circa 205 kinderen met een Nederlandse link in Syrië en omliggende gebieden, waarvan 90 in kampen. Heeft het kabinet enig idee waar de rest van de kinderen met een Nederlandse link zich bevindt? En welk risico zij mogelijk lopen met het oog op radicalisering? Op welke wijze wordt voorkomen dat deze kinderen op latere leeftijd, als zij inderdaad geradicaliseerd zijn, weer in Nederland opduiken en een gevaar voor de veiligheid hier vormen?

31. Antwoord van kabinet

Uit cijfers van de AIVD blijkt dat er circa 90 kinderen met een Nederlandse link in de opvangkampen in Noordoost-Syrië verblijven. De overige kinderen met een Nederlandse link verblijven bij jihadistische groeperingen in Noordwest-Syrië (circa 55); elders in Syrië (circa 30) en in Turkije (circa 30)⁴. Het risico op radicalisering binnen en buiten opvangkampen in Syrië is reëel. Ook bestaat er nog steeds de mogelijkheid dat kinderen geronseld worden door ISIS. Nederlandse kinderen kunnen daar ook vatbaar voor zijn. Echter, het kabinet heeft geen zeggen-

⁴ <https://www.aivd.nl/onderwerpen/terrorisme/dreiging/uitreizigers-en-terugkeerders>

schap over opvang- en detentielocaties in Noordoost-Syrië en kan geen invloed uitoefenen op de situatie daar.

Kinderen die zijn teruggekeerd krijgen de zorg die zij nodig hebben. Het is waarschijnlijk dat deze kinderen trauma's hebben opgelopen. Zij hebben adequate zorg en begeleiding nodig om de gedane ervaringen te verwerken en vormen tegelijkertijd mogelijk een veiligheidsrisico. Bij terugkeer wordt dan ook per minderjarige bekeken welke zorg, veiligheidsmaatregelen en andere interventies passend zijn. Dit is, net als bij volwassenen, altijd maatwerk. Zorg- en veiligheidspartners stellen in een multidisciplinair casusoverleg een behandelplan op dat de veilige ontwikkeling van het kind moet waarborgen en eventuele veiligheidsrisico's moet tegengaan. De Raad voor de Kinderbescherming speelt hierbij een belangrijke rol en staat klaar om kinderen uit het strijdgebied bij terugkeer adequaat bij te staan.

De leden herinneren zich de brief van de Minister van Justitie en Veiligheid en de Minister van Buitenlandse Zaken van 19 februari jl., betreffende de zaak van een in voormalig strijdgebied verblijvende Nederlandse uitreiziger die verdacht wordt van het plegen van een terroristisch misdrijf. In deze zaak is door de uitreiziger een verzoek tot beëindiging van de strafzaak gedaan. De rechtbank gaf destijds aan dat gedurende de afgelopen twee jaar niet is gebleken noch gesteld dat concrete stappen zijn ondernomen om de betrokkene naar Nederland overgebracht te krijgen. Hiermee zou strafvervolging op deze wijze onredelijk worden geacht, waarover op 2 juni de rechtbank uitspraak doet. Welke stappen heeft het Nederlandse kabinet sinds deze tussenbeschikking extra gezet om aan het verzoek van de rechtbank te voldoen en te voorkomen dat strafvervolging van deze vrouw wordt stopgezet? Is de Minister het eens met de leden van de D66-fractie dat het onacceptabel zou zijn als een potentiële terrorist vrijuit zou gaan vanwege (het gebrek) aan handelen van de Nederlandse overheid?

32. Antwoord van kabinet

Zoals aangegeven in de Kamerbrief over de beschikking van de Rechtbank Rotterdam van 18 juni 2010 (Kamerstuk 29 754, nr. 550) is het Openbaar Ministerie is op 19 mei 2020 schriftelijk geïnformeerd over de gezette en nog te zetten stappen gericht op het mogelijk maken van berechting van de verdachte in Nederland. Daarbij is aangegeven dat het kabinet, als onderdeel van het voortdurende onderzoek naar de wijze waarop uitvoering kan worden gegeven aan de bevelen gevangenneming van dezelfde rechtbank, opnieuw in overleg zal treden met de meest relevante Schengenlanden en het Verenigd Koninkrijk. Met dit overleg wordt beoogd te bezien wat de concrete mogelijkheden en consequenties zijn om in individuele gevallen en met gebruikmaking van gezamenlijkheid tot actieve repatriëring te komen. Dit is opgebracht tijdens een overleg dat plaatsvond op 4 juni 2020, maar er zijn vooralsnog geen concrete resultaten te melden.

In de brief aan het Openbaar Ministerie is eveneens toegelicht dat het kabinet er groot belang aan hecht dat uitreizigers die verdacht worden van terroristische misdrijven worden berecht. Gezien het door het Openbaar Ministerie uitgevaardigde aanhoudingsbevel hecht het kabinet eraan dat dit in Nederland gebeurt. In dit verband wordt ook gewezen op de stappen die tot nu toe ter uitvoering van de bevelen gevangenneming van de rechtbank

Rotterdam zijn gezet⁵. Zolang de personen in kwestie niet in Nederland zijn, is berechting in de regio een optie die het kabinet nadrukkelijk open wil houden en waarover voortdurend contact is met internationale partners, juist om straffeloosheid te voorkomen.

Inbreng van de leden van de GroenLinks-fractie

De leden van de GroenLinks-fractie hebben kennisgenomen van de tussenrapportage GBVS. Zij hebben hier nog de volgende vragen en opmerkingen over.

De leden van de GroenLinks-fractie waarderen de inzet van het kabinet ter bevordering van de internationale rechtsorde en vrede en veiligheid. Zij zijn het met het kabinet eens dat de strategische keuze voor meer economische veiligheid een andere lading heeft gekregen. De leden van de GroenLinks-fractie merken op dat de economische veiligheid van Nederland de laatste jaren is verslechterd. Zo wijst de recente AIVD-jaarrapportage erop dat China op grootschalige wijze economische spionage verricht in Nederland, zoals het kabinet ook constateert op pagina 5. Dit baart de leden van de GroenLinks-fractie grote zorgen, mede omdat wij hier naar onze mening nog niet voldoende tegen bestand zijn. Kan het kabinet toelichten hoe dit gegeven in de ministeriële commissie Economie en Veiligheid (MCEV) wordt gewogen, en welke maatregelen het kabinet voornemens is te treffen om de economische veiligheid te vergroten en economische spionage vanuit China te counteren?

33. Antwoord van kabinet

Economische veiligheid, inclusief het tegengaan en voorkomen van economische spionage, heeft de volle aandacht van het kabinet. Het instellen van de ministeriële commissie Economie en Veiligheid (MCEV) is hier uitdrukking van. De MCEV richt zich in de eerste plaats op het zo specifiek mogelijk in kaart brengen en begrijpen van de kwetsbaarheid respectievelijk risico's. Op basis daarvan, bij het treffen van maatregelen, streeft het kabinet naar de juiste balans tussen voorkomen en tegengaan, om de veiligheid te waarborgen maar tegelijkertijd onnodige schade aan de economie te voorkomen. Maatregelen zijn daarom in eerste instantie gericht op het vergroten van de bewustwording en weerbaarheid van de economie respectievelijk economische actoren. Daarbij kijkt het kabinet wat verder nodig is om dit te ondersteunen en risico's te beheersen. Op het gebied van economische spionage bijvoorbeeld zijn bedrijven in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor het beschermen van hun bedrijfsvertrouwelijke gegevens, en stelt het kabinet deze daartoe in staat met behulp van wetgeving, bijvoorbeeld op het gebied van intellectuele eigendomsbescherming en bescherming van bedrijfsgeheimen. Zie antwoord op vraag 15.

Daarbij vragen deze leden het kabinet hoe het zich wil onttrekken aan de politisering van de toepassing en samenwerking op het gebied van technologische vooruitgang. Deze leden merken op dat het kabinet wil waken voor de «mogelijke valse tegenstellingen of het risico van nationale veiligheidsargumentatie voor protectionistische doeleinden», en vragen of het kabinet het voorkomen van (te)veel buitenlandse overnames van Nederlands bedrijven niet juist als onlosmakelijk onderdeel van een adequate veiligheidsstrategie beschouwt? Hoe apprecieert het kabinet in

⁵ Kamerstuk 29 754, nrs. 507 en 524

dat licht de waarschuwing van Eurocommissaris Vestager voor bedrijfs-overnames vanuit China tijdens de coronacrisis – sluit het zich daarbij aan?⁶

34. Antwoord van kabinet

Het kabinet is van mening dat een specifieke analyse van de veiligheidsrisico's de basis moet zijn voor het treffen van maatregelen. Daarbij geldt: voorkomen is beter dan genezen. Maatregelen dienen proportioneel te zijn aan de veiligheidsrisico's, die onderscheiden dienen te worden van andere belangen. Dit houdt de discussie zuiver en voorkomt mogelijke valse tegenstellingen of het risico van nationale veiligheidsargumentatie voor protectionistische doeleinden. Deze risico's liggen o.a. op het gebied van buitenlandse overnames van Nederlands bedrijven, en daarmee is dit gebied inderdaad integraal onderdeel van de aanpak van het kabinet op het gebied van economische veiligheid.

De leden van de GroenLinks-fractie betreuren de patstelling op diverse dossiers, zoals de VN Veiligheidsraad, Internationaal Atoomenergie Agentschap (IAEA), OPCW en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE). Zij erkennen het belang dat het kabinet toeschrijft aan vaker ad-hoc coalities en meer bilaterale en multilaterale diplomatie. Zij vragen het kabinet waar het nog mogelijkheden ziet om via deze wijze de genoemde organisaties te versterken?

35. Antwoord van kabinet

Binnen de OPCW zoekt Nederland actief naar mogelijke samenwerking met andere gelijkgezinde landen, bijvoorbeeld in het *International Partnership against Impunity of the Use of Chemical Weapons*, waarvan Nederland één van de medeoprichters is. Nederland werkt waar mogelijk samen met gelijkgezinden om belangrijke besluiten voor te bereiden en in stemming te brengen, zoals recent het verbod op het bezit van zogenaamde «novichoks». Daarnaast sluit Nederland zich regelmatig aan bij demarches met gelijkgezinde landen om steun te verwerven voor andere belangrijke besluiten in de OPCW. Op dit moment neemt Nederland deel aan demarches om voldoende stemmen te vergaren voor een veroordeling van Syrië, n.a.v. de uitkomsten van het eerste rapport van het Information and Investigation Team, waarin Syrië wordt aangewezen als verantwoordelijke voor een drietal aanvallen met chemische wapens. Dit besluit zal in de komende maanden worden behandeld door de lidstaten van de OPCW.

Nederland draagt regelmatig bij aan zg *Trustfunds* waaruit het Technisch Secretariaat van de OPCW put voor activiteiten waarvoor de reguliere contributies niet toereikend zijn. Voorbeelden zijn een eenmalige bijdrage ter hoogte van 2,3 miljoen euro voor de bouw van een nieuw laboratorium dat het huidige verouderde lab zal vervangen en bijdragen aan het *Syria Trust Fund* waaruit kosten voor de vernietiging van chemische wapens in Syrië worden bekostigd. Ook financiert en faciliteert Nederland ad hoc-projecten die het werk van de OPCW ondersteunen.

⁶ Zie: <https://www.nu.nl/economie/6044453/eurocommissaris-waarschuwt-lidstaten-voor-bedrijfsovernames-vanuit-china.html>

Ook in de OVSE werkt Nederland nauw samen met andere landen, ter ondersteuning en versterking van de organisatie. De mede-lidstaten van EU en NAVO zijn daarbij belangrijke partners, maar afhankelijk van het onderwerp wordt ook aansluiting gezocht bij andere landen. Nederland ziet een belangrijke toegevoegde waarde van de OVSE is zijn rol als forum voor permanente dialoog, niet alleen met gelijkgezinden, maar ook met partijen waarmee verschil van mening bestaat. Zo heeft Nederland als voorzitter van de Structured Dialogue over Europese veiligheid in 2019 met behulp van voor de OVSE innovatieve methoden als een *scenario-based policy discussion* gezocht naar mogelijkheden om de dialoog te bevorderen.

Het kabinet onderschrijft het belang van (ad hoc) coalities om het werk van het IAEA vooruit te helpen. Binnen het IAEA werkt Nederland, naar gelang het onderwerp of thema in verschillende (ad) hoc coalities samen om de organisatie te versterken en bij te dragen aan de verwezenlijking van haar doelstellingen. Hierbij zoekt Nederland actief de samenwerking op met Europese evenals overige internationale partners. Ook financieel steunt Nederland het IAEA. Naast de reguliere lidmaatschapsbijdrage heeft Nederland bijdragen geleverd aan onder meer de vernieuwing van het nucleaire laboratorium van het IAEA en het *Nuclear Security Fund*. In 2020 heeft Nederland een bijdrage van 500.000 euro geleverd aan het programma van het IAEA waarmee COVID-19 testkits – op basis van nucleaire technologie – werden geleverd aan landen die hierom hadden verzocht.

Ziet het kabinet daarnaast mogelijkheden om de veiligheidsrisico's van klimaatverandering, ontbossing, droogte en verwoestijning vaker te adresseren, zowel in multilaterale als ook bilaterale diplomatie? Welke inzet is het kabinet bereid hierop te plegen, vragen deze leden?

36. Antwoord van kabinet

Zoals aangegeven in de Kamerbrief over inzet Planetary Security van 11 februari 2019 (Kamerstuk 31 793, nr. 184) en de Kamerbrief Verslag Planetary Security Conferentie van 13 maart 2019 (Kamerstuk 31 793, nr. 187), blijft het kabinet via multilaterale fora, eigen activiteiten en ondersteuning van kennisopbouw actief bijdragen aan het verminderen van klimaat-gerelateerde veiligheidsrisico's.

Ook binnen ontwikkelingssamenwerking is aandacht voor de relaties tussen klimaat en veiligheid. Zo vindt inzet op kennisopbouw onder meer plaats via ondersteuning van het *Planetary Security Initiative*.

De leden van de GroenLinks-fractie zijn het volmondig eens met het belang van het NAVO aanpassingsvermogen om een geloofwaardige afschrikking te garanderen. Zij wijzen op het belang van een adequate respons op hybride kwesties zoals cyberaanvallen en grootschalige desinformatiecampagnes. Zij missen hierbij echter wel de gevolgen van klimaatverandering die naar mening van de GroenLinks-fractie serieuze veiligheidsrisico's opleveren. Is het kabinet bereid deze kwestie binnen de NAVO (opnieuw) te adresseren, zoals bijvoorbeeld in het verleden al is gedaan via het *Planetary Security Initiative*? Daarnaast vragen deze leden welke mogelijkheden het kabinet detecteert om de NAVO een (grotere) rol te laten spelen bij economische veiligheid? Is dit een onderwerp van gesprek binnen de NAVO, vragen deze leden?

37. Antwoord van kabinet

De NAVO houdt rekening met factoren die van invloed zijn op de veiligheid van het euro-Atlantisch grondgebied. Economische veiligheid en de eventuele veiligheidsimplicaties die kunnen voortvloeien uit klimaatverandering kunnen daarvan deel uitmaken. Denk onder meer aan de Verklaring van Leaders» Meeting in Londen in 2019 waarin expliciet wordt gerefereerd aan het belang van de weerbaarheid van kritieke infrastructuur en energiezekerheid. Nederland vindt het belangrijk dat hieraan aandacht wordt besteed.

Nederland ziet op het vlak van veiligheidsimplicaties van klimaatverandering ook mogelijkheden voor samenwerking met de EU en zal hiervoor aandacht vragen.

Ook vragen zij het kabinet hoe het staat met de voortgang van de politieke reflectiegroep die recent is geïnstalleerd?⁷Hoe wordt de Nederlandse input hierbij betrokken, en waaruit bestaat deze? Wanneer worden de eerste resultaten hiervan verwacht?

38. Antwoord van kabinet

De Secretaris Generaal van de NAVO heeft een Reflectiegroep benoemd die hem zal adviseren over het versterken van de politieke dimensie van de NAVO. De Nederlandse CEO van PostNL, mw Verhagen, is lid van deze groep. Zij is onafhankelijk en treedt op zonder last en ruggenspraak. De Groep zal na de zomer ook de bondgenoten consulteren. Die consultaties vormen voor Nederland een goede mogelijkheid zijn visie te delen met de Reflectiegroep. Volgens schema, zal de groep zijn advies in december 2020 aan SG Stoltenberg voorleggen.

Kan het kabinet tot slot toelichten op welke wijze het belang van *human security* in deze tussenrapportage is meegenomen? Is het kabinet net als deze leden van mening dat *human security* naast een centrale plek in de BHOS-nota «Investeren in perspectief. Goed voor de wereld, goed voor Nederland» het ook van belang is dat dit adequaat aan bod komt in de Tussenrapportage Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie? Deze leden vragen de Minister om een nadere toelichting te geven.

39. Antwoord van kabinet

Zie het antwoord op vraag 28.

Inbreng van de leden van de SP-fractie

De leden van de SP-fractie hebben kennisgenomen van de tussenrapportage over de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (GBVS) en hebben daarover nog een aantal vragen en opmerkingen.

Allereerst vragen deze leden de Minister te reageren op kritiek vanuit NGO's die aangeven niet gehoord te zijn bij het opstellen van de tussenrapportage en dat nergens in de rapportage het burgerperspectief op veiligheid wordt gekozen. Wat klopt hiervan? Waarom is hiervoor gekozen? Betekent dit een wijziging van beleid? Onderschrijft de Minister de stelling dat de veiligheid van mensen het fundamenteel vormt voor internationale vrede en veiligheid? Zo nee, waarom niet?

40. Antwoord van kabinet

Het kabinet zet zich onveranderd in voor het waarborgen van *human security*. Zie hierover het antwoord op vraag 28.

⁷ https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_174756.htm

Het kabinet is niet in staat te reageren op niet nader gespecificeerde kritiek vanuit NGO's. In algemene zin onderschrijft het kabinet het belang om het burgerperspectief op beleid mede middels betrokkenheid van NGO's mee te nemen. Om die reden waren diverse NGO's genodigd en aanwezig bij een evenement in oktober 2019, georganiseerd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken ter informatievergaring voor de tussenrapportage.

Toen de GBVS in 2018 naar de Kamer werd gestuurd, werd daarin niet ingegaan op natuurlijke dreigingen, zoals het nieuwe coronavirus dat nu rondwaart. Alhoewel de problematiek samenhangende met de COVID-19-uitbraak wordt erkend, blijkt uit de tussenrapportage van de Minister niet goed welke consequenties de wereldwijde strijd tegen de pandemie heeft voor de prioriteiten zoals gesteld in de GBVS. De leden van de SP-fractie vragen de Minister daar alsnog op in te gaan. In welke mate zijn de prioriteiten in de GBVS verschoven of is daar in het geheel geen sprake van? Als daar geen sprake van is, waarom dan niet?

41. Antwoord van kabinet

U bent schriftelijk geïnformeerd over de directe gevolgen van COVID-19 op uitzendingen en inzet in het buitenland op 13 maart 2020 (Kamerstukken 29 521 en 25 295, nr. 402) en 24 maart 2020 (Kamerstukken 29 521 en 25 295, nr. 404). Op 15 mei jl. bent u daarnaast geïnformeerd over de gevolgen COVID-19-uitbraak voor Defensie (Kamerstukken 35 300 X en 25295, nr. 64) op zowel de korte termijn als de langere termijn.

COVID-19 zal naar verwachting ook langere termijn consequenties hebben voor de mondiale geopolitieke verhoudingen. Deze gevolgen zijn op dit moment nog niet op alle vlakken geheel goed in te schatten en het bredere internationale veiligheidsbeleid. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken werkt, samen met binnenlandse en buitenlandse partners waaronder EU en NAVO (zie ook vraag 24), aan het in kaart brengen van de consequenties op de langere termijn (>6 maanden). Ook laat het kabinet in deze context binnen het Strategisch Onderzoeksprogramma PROGRESS 2.0 van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Defensie vier onderzoeken uitvoeren naar de geopolitieke gevolgen van COVID-19. De vier onderzoeken, uitgevoerd door Clingendael en HCSS, gaan respectievelijk over de geopolitieke gevolgen van COVID-19, de gevolgen voor de EU, voor het multilaterale stelsel (NAVO, OVSE, VN) en de Europese veiligheid. De onderzoeksrapporten zijn openbaar.

De 13 doelen zoals geschetst in de GBVS bieden, ook na de COVID-19 uitbraak, de strategische kaders voor het Nederlandse internationale veiligheidsinzet. Op basis van het beeld van langere termijn implicaties zal het kabinet binnen deze strategische kaders bezien of en op welke wijze aanscherping van onderliggend beleid nodig is. U wordt hierover dan in reguliere rapportages nader geïnformeerd.

Bevordering van een op verdragen en afspraken gebaseerde internationale rechtsorde voor het borgen van territoriale integriteit en integriteit van universele waarden zoals respect voor mensenrechten, democratie en onafhankelijke rechtspraak, is een kerndoel van het Nederlands buitenlandbeleid. Dat schrijft de Minister in de tussenrapportage. Daar wordt aan gekoppeld dat er momenteel sprake is van een verslechtering op dit terrein, onder andere omdat grootmachten zich minder aan regels lijken te (willen) houden. De leden van de SP-fractie vragen de Minister op dit punt

een vergelijking te maken tussen de VS enerzijds en China anderzijds. In welke mate zijn deze grootmachten geïnteresseerd in en houden zij zich de afgelopen jaren aan een op verdragen en afspraken gebaseerde internationale rechtsorde?

42. Antwoord van kabinet

Het trans-Atlantische bondgenootschap heeft aan basis gestaan van de multilaterale samenwerking zoals we die nu kennen. Op terreinen is de multilaterale samenwerking met de VS hecht: denk bijvoorbeeld aan het aankaarten van de mensenrechtensituatie in Xinjiang. Ook wordt er geregeld afgestemd bij kandidaturen, hervormingen e.d. Tegelijkertijd is de houding van de VS t.a.v. multilaterale samenwerking en organisaties de afgelopen jaren kritischer geworden. Zo stapte de VS uit de VN-mensenrechtenraad, is het bezig zich uit het klimaatakkoord van Parijs te trekken, heeft het recent aangekondigd de banden met de WHO te willen verbreken en heeft het additionele maatregelen tegen medewerkers van het Internationale Strafhof aangekondigd. Ook op gebied van ontwapening heeft de VS zich uit akkoorden teruggetrokken. Omdat Rusland met de ontwikkeling en plaatsing van de grond gelanceerde SSC-8 systemen het INF-verdrag schond, heeft het kabinet begrip voor het VS-besluit met oog op gedragingen van Rusland. In het geval van de aankondiging om uit het Open Skies verdrag te stappen, deelt het kabinet de zorgen van de VS maar is het van mening dat er andere, betere methoden voorhanden waren om deze zorgen te adresseren dan terugtrekking.

Tegelijkertijd is de VS de grootste financier van de VN en neemt de VS, in het bijzonder op veiligheidsterrein, nog altijd veel verantwoordelijkheid bij internationale samenwerking; zie bijvoorbeeld de Amerikaanse rol bij de strijd tegen ISIS of de grote Amerikaanse bijdragen aan de NAVO en Europese veiligheid. Nederland zal daarom blijven investeren in het vergroten van de multilaterale samenwerking met de VS. Daarbij is ook ruimte om de VS aan te spreken als stappen gezet worden waar Nederland het niet mee eens is, zoals bijvoorbeeld de hierboven al genoemde *executive order* t.a.v. het Internationale Strafhof.

China draagt uit dat het een groot voorstander is van multilateralisme en investeert in zijn presentie en invloed in internationale organisaties. Dat uit zich onder meer in een stijging van financiële contributies en de verwerving van topfuncties bij de VN. Hierbij moet wel worden aangetekend dat China een multilateraal stelsel nastreeft dat past bij de Chinese belangen en zienswijzen. Concreet betekent dit dat China geen voorstander is van een VN die zich kritisch uitlaten over mensenrechten (waarvan China tegelijk probeert het principe van universaliteit te ondermijnen), China profiteert van de vrijhandel binnen de WTO maar vasthoudt aan de eigen status van ontwikkelingsland, en uitspraken van een internationaal tribunaal over juridische geschillen in de Zuid Chinese Zee naast zich neerlegt. Hier staat tegenover dat China het klimaatakkoord van Parijs ondertekend heeft en van de P-5 leden de meeste VN-peacekeepers levert.

De groeiende spanningen tussen de VS en China zorgen ervoor dat multilaterale organisaties gepolitiseerd raken (zoals bij de WHO) of minder goed functioneren. Dat laatste is zichtbaar bij het verdiepen van de patstellingen in de VN Veiligheidsraad,

bijvoorbeeld waar het gaat om de poging om te komen tot een resolutie ter ondersteuning van het door de SGVN bepleite wereldwijde staakt-het-vuren, en de Russische obstructie die het onmogelijk maakt om tot een VNVR-veroordeling van het gebruik van chemische wapens in Syrië te komen.

Nederland en de EU zijn een groot voorstander van een goed functionerend multilateraal stelstel en een sterke internationale rechtsorde, en ondersteunen het werk van de VN in politieke en financiële zin.

De leden van de SP-fractie begrijpen de zorgen van de Minister over de opstelling van Rusland en China in de internationale arena. Terecht is daar ruime aandacht voor in de GBVS. Wat deze leden niet goed begrijpen, is waarom de zorgen over deze (regionale) grootmachten niet aangevuld worden met zorgen over de internationale opstelling van de VS, onder andere wat betreft het respect voor internationaal recht, (ontwapenings-)verdragen en wapenhandel, als ook de meer en meer radicale, unilaterale standpunten die bijvoorbeeld ingenomen worden met betrekking tot het conflict met Iran en de opstelling van Israël. De Kamer heeft recent specifieke strategieën van het kabinet ontvangen over zowel China als Rusland. Deze leden vinden dat het de hoogste tijd is voor een vergelijkbare strategie, maar dan over de VS. Wil de Minister die opstellen? Als de Minister dat niet wil, kan dan uitgelegd worden waarom niet, waarom de huidige opstelling van de VS een dergelijke strategie niet waard zou zijn?

43. Antwoord van kabinet

De Verenigde Staten is voor Nederland de belangrijkste niet-Europese bondgenoot. De Trans-Atlantische band is gebaseerd op waarden en normen en intensieve veiligheidssamenwerking alsmede nauwe verwevenheid van onze economieën. Trans-Atlantische samenwerking is ook noodzakelijk om de belangrijkste geopolitieke uitdagingen van dit moment het hoofd te kunnen bieden. Europa en de VS hebben elkaar hierbij nodig. De Nederlandse inzet is erop gericht om de samenwerking met de VS verder te verdiepen, waarbij ook gelegenheid is om met elkaar te kunnen spreken over onderwerpen waarop verschil van inzicht bestaat.

Een VS-strategie is niet voorzien. Voor het VS-beleid verwijs ik u naar de Kamerbrief over de Trans-Atlantische betrekkingen van medio vorig jaar⁸.

De Minister gaat in op de resultaten op het gebied van terroristische dreigingen, waar enig succes geboekt lijkt te zijn. De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid heeft het dreigingsniveau van aanslagen in Nederland vorig jaar verlaagd, alhoewel een aanslag in Nederland «voorstelbaar» blijft. De leden van de SP-fractie vragen de Minister uit te zoomen en de huidige terroristische dreiging vanuit jihadistische hoek te vergelijken met die van twintig jaar geleden. Klopt het dat ondanks de recente verlaging van de dreiging, de dreiging van aanslagen van jihadisten nog altijd veel hoger is dan twee decennia terug? Hoe verklaart de Minister dat? Is de Minister van oordeel dat zonder bijna twee decennia aan westerse militaire interventies in het Midden-Oosten deze dreiging nog (veel) hoger zou zijn geweest? Kan dat antwoord toegelicht worden?

⁸ Kamerstuk 31 985, nr. 57

44. Antwoord van kabinet

De *Global Terrorism Database* (GTD), een openbare database die sinds 1970 terroristische gebeurtenissen in de wereld optekent⁹, registreerde vanaf 2004 een significante stijging in terroristische aanslagen: van een duizendtal in 2004 tot bijna 17.000 in 2014. De regio's die het hardst werden getroffen betroffen Zuidoost Azië, het Midden-Oosten en Noord-Afrika: ruim 70% van de aanslagen vond over die periode daar plaats. De sterkste procentuele stijging registreert GTD echter in Sub Sahara Afrika: in 2004 vond 3% van het totaal aantal aanslagen daar plaats. In 2014 was dat gestegen tot maar liefst 16%. Hoewel het aantal dodelijke aanslagen in Noord-Amerika en Europa in 2015 sterk steeg, vielen de meeste doden van terroristisch geweld te betreuren in Afghanistan, Pakistan, Jemen, Nigeria, Irak en Syrië.

Het is vrijwel onmogelijk om (de dreiging van) gewelddadig extremisme en terrorisme toe te schrijven aan één oorzaak. Een direct verband tussen militaire interventies en de terroristische dreiging is dan ook niet te leggen. Een conclusie van een onderzoek uit 2017 van Meagan Smith en Sean M. Zeigler, dat met steun van de *Carnegie Corporation of New York* tot stand kwam, is wel dat terroristische aanslagen veelal plaatsvinden in landen waar sprake is van een opstand en/of gewapend conflict. Terrorismen wordt daarbij volgens dit onderzoek vaak ingezet als tactisch wapen. Landen met zwakke instituties, waardoor de centrale overheid nauwelijks tot geen effectieve controle over het eigen grondgebied uitoefent, mensenrechten niet worden gerespecteerd en weinig tot geen economisch perspectief bestaat, zijn hier volgens de auteurs het meest gevoelig voor. Hierbij verwijzen zij ook naar soortgelijke onderzoeken van o.a. Rand Corporation.

Dankzij de inzet van de anti-ISIS coalitie is ISIS inmiddels territoriaal verslagen. Maar tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat ISIS nog geenszins is verdwenen en opereert nu ondergronds. Het kabinet blijft daarom inzetten op een geïntegreerde benadering, waarbij militaire, diplomatieke en OS-middelen gezamenlijk worden ingezet om veiligheid en stabiliteit te bevorderen.

De Minister schrijft dat Rusland op een aantal gebieden een voorsprong heeft genomen op de NAVO. De leden van de SP-fractie vragen de Minister dit toe te lichten. Kan de Minister ook de gebieden noemen waar de NAVO een voorsprong heeft op Rusland? Kan daarbij ook ingegaan worden op de defensiebudgetten? Klopt het dat de NAVO-voorsprong op Rusland een veel breder terrein betreft dan andersom?

45. Antwoord van kabinet

De afgelopen jaren heeft de Russische Federatie sterk geïnvesteerd in modernisering van haar krijgsmacht. In 2019 vormden de defensieuitgaven 3.9% van het Russische BNP. Daarmee geeft Rusland in relatieve termen veel meer uit dan de 2% die Bondgenoten met elkaar afspraken op de top in Wales. In absolute termen geeft de NAVO meer uit aan defensie dan de Russische Federatie en beschikt over een sterkere en meer diverse *defence and deterrence posture*.

⁹ <http://www.start.umd.edu/gtd/>

Ook de MIVD uit in haar jaarverslag van 30 april 2020 haar zorgen over de toenemende militaire dreiging die uitgaat van Rusland als gevolg van een sterk groeiend militair vermogen. Regionaal, primair (maar niet uitsluitend) in de Baltische Zee-regio, beschikt Rusland in ieder geval initieel over een conventioneel en (sub-strategisch) nucleair overwicht. Rusland is in staat vrijwel zonder voorwaarschuwing een militaire operatie met beperkte geografische doelstellingen tegen NAVO te initiëren en in eerste instantie succesvol te beëindigen. Rusland beschikt over een razendsnel besluitvormingsproces, zeer snel inzetbare eenheden, offensieve lange-afstand precisiegeleide dual capable wapensystemen (die zowel een conventionele als nucleaire lading kunnen vervoeren) en het vermogen voor langere tijd operatiegebieden af te sluiten (A2AD-environment). Rusland heeft in die gebieden het militaire, en daarmee ook in het politieke, domein strategisch initiatief doordat het beschikt over meer middelen en een grotere variëteit aan inzetopties.

Ook heeft de MIVD in 2019 onderzoek verricht naar de ontwikkeling en productie van wapensystemen, het wetenschappelijke onderzoek naar relevante militaire technologieën en de proliferatie van wapensystemen naar (potentiële) inzetgebieden van de Nederlandse krijgsmacht. De Russische Federatie richt zich al geruime tijd op de (door-) ontwikkeling van hoogwaardige wapensystemen op land, zee, lucht, ruimte en in het cyberdomein. Vooral op het gebied van ballistische raketten, kruisvluchtwapens, hypersonic wapens, luchtverdedigingsystemen, antisatellietwapens en elektronische oorlogvoering zetten de Russen forse stappen. In het bijzonder de Russische ontwikkeling en opstelling van het (dual capable) SSC-8 grondgelanceerde kruisvluchtwapen heeft de Europese veiligheidsomgeving verslechterd, en heeft geleid tot de ondergang van het INF-verdrag. Al deze wapensystemen worden ontwikkeld met het specifieke oogmerk de westerse manier van oorlog voeren te verstoren en zo de (gepercipieerde) westerse dreiging te mitigeren.

In de tussenrapportage wordt opgemerkt dat de digitale dreiging tegen de Nederlandse vitale belangen is toegenomen. De leden van de SP-fractie hebben hier grote zorgen over. Zij steunen daarom de inzet om te komen tot heldere internationale afspraken over de toepassing van het internationaal recht in het cyberdomein. Zij vragen de Minister de voortgang op dit terrein de afgelopen jaren te schetsen. Deze leden vinden het in deze discussie wel erg problematisch dat uit nieuwsberichten blijkt dat Nederland zelf ook actief digitale aanvallen lijkt uit te voeren, bijvoorbeeld gericht tegen het nucleaire programma van Iran, maar dat de Minister hier geen openheid over geeft. Deze leden vragen van de Minister de garantie dat Nederland zich in het cyberdomein strikt houdt aan de grenzen van het internationaal recht. Kan de Minister die garantie geven? Kan de Minister in dit kader nu wel aangeven in hoeverre de Stuxnet-aanval op het nucleaire programma van Iran in lijn met het internationaal recht was?

46. Antwoord van kabinet

Voor de visie van het kabinet op de manier waarop het internationaal recht wordt toegepast in het cyberdomein verwijs ik naar mijn brief aan uw Kamer van 5 juli 2019 (Kamerstukken 33 694 en 26 643, nr. 47). De juridische kwalificatie van individuele incidenten of scenario's vereist een zorgvuldige beoordeling van alle relevante omstandigheden van het geval. Gezien de aard van het werk en de werkwijze van de AIVD en vanwege de wettelijke

plicht tot bescherming van bronnen, kan ik geen uitspraak doen over de juridische kwalificatie van deze specifieke casus. In voorkomende gevallen dat de Kamer geïnformeerd dient te worden, zal dit via de geëigende kanalen worden gedaan.

De leden van de SP-fractie zijn bekend met de problemen van attributie van cyberaanvallen. Deze leden vragen de Minister aan te geven in hoeverre Nederland nu in staat is vast te stellen wie de afzender is van specifieke cyberaanvallen gericht op Nederland. Kan de Minister een aantal concrete voorbeelden geven van cyberaanvallen op Nederland waarvan de dader is vastgesteld?

47. Antwoord van kabinet

Zoals beschreven in het Cybersecurity Beeld Nederland is het vaststellen van de actor achter een digitale aanval, oftewel technische attributie, uiterst complex. Om deze reden heeft dit kabinet geïnvesteerd in de capaciteit van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Het aanwijzen van de verantwoordelijke dader is een nationale bevoegdheid waar een kabinetsbesluit aan ten grondslag ligt waarin meerdere factoren, waaronder de impact op de nationale veiligheid en mogelijk geopolitieke gevolgen, in overweging worden genomen. Het ligt daardoor niet voor de hand dat het kabinet zomaar hierover naar buiten treedt. In bepaalde gevallen zal dit wel gebeuren.

Zo heeft Nederland op 20 februari jl., samen met andere landen, verklaard de Russische militaire inlichtingendienst, de GROe, verantwoordelijk te houden voor de grootschalige cyberoperaties gericht tegen Georgië die op 28 oktober 2019 plaatsvonden. Het kabinet heeft voorts in de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (GBVS), de Nederlandse Cybersecurity Agenda (NCSA) en de Defensie Cyber Strategie aangegeven verder in te zetten op het verbeteren van de eigen attributiecapaciteit. Zo heeft MIVD-inlichtingenonderzoek in 2019 diverse cyberspionage en sabotageactiviteiten alsmede informatieoperaties onderkend gericht tegen Nederland, andere westerse landen en bondgenootschappelijke belangen. Een actief politiek attributiebeleid draagt bij aan het afschrikkend vermogen en het minder aantrekkelijk maken van Nederland als doelwit van cyberoperaties.

Rusland en China zien een noodzaak voor een nieuw verdrag inzake internationale veiligheid in cyberspace, staat in de tussenrapportage. De Minister is hier kritisch op. De leden van de SP-fractie vragen de Minister deze kritiek concreet te maken. Waaruit blijkt dat in het Chinees-Russische voorstel de verworvenheden onder het huidige internationaal recht teniet kunnen worden gedaan, zoals de Minister vreest? Hoe reageren beide landen als ze hierop aangesproken worden?

48. Antwoord van kabinet

Momenteel zijn het vooral Rusland, China en hun medestanders die de noodzaak zien voor een nieuw verdrag. Hun doelstelling is om hiermee een centralere rol voor overheden bij het toezicht op het internet te verwerven. Het starten van lange, slepende verdragsonderhandelingen creëert niet alleen meer rechtsonzekerheid in vergelijking tot de huidige situatie maar er is bovendien een reëel risico dat de verworvenheden onder het huidige internationaal recht te niet worden gedaan. Verdragen zoals het VN Handvest en de Verdragen van Genève hebben een zogeheten universeel karakter, bijna alle staten zijn partij bij deze verdragen waardoor het toepassingsbereik groot is.

Daarnaast heeft een belangrijk deel van het bestaand internationaal recht de status van gewoonterecht. Gewoonterecht is van toepassing ongeacht of een Staat partij is bij een specifiek verdrag. Een nieuw verdrag zal niet meteen een universeel karakter hebben, want de kans dat alle VN-lidstaten zich hierbij aan zullen sluiten is klein. Hierdoor ontstaat een risico op fragmentatie van internationaal recht. Een nieuw verdrag met nieuwe internationaalrechtelijke regels zal ook niet automatisch de status hebben van gewoonterecht. Het bestaande internationaal recht voorziet tevens in nieuwe (technologische) ontwikkelingen en kan aldus worden geïnterpreteerd in het licht hiervan. Staten dienen zich uit te spreken over een dergelijke interpretatie. Nederland ziet op dit moment geen noodzaak voor een verdrag en richt zich dan ook op verduidelijking van de toepassing en betere naleving van het bestaand normatief kader.

De tussenrapportage gaat ook in op desinformatie en desinformatiecampagnes, zonder deze begrippen te verduidelijken. De leden van de SP-fractie vragen de Minister deze termen helder te definiëren. Welke definities worden hiervoor gebruikt? Welke staten voeren desinformatiecampagnes gericht op Nederland of hebben dat in het recente verleden gedaan?

49. Antwoord van kabinet

Desinformatie is het doelbewust, veelal heimelijk, verspreiden van misleidende informatie, met het doel om schade toe te brengen aan het publieke debat, democratische processen, de open economie en nationale veiligheid. Desinformatie hoeft niet altijd onjuiste informatie te bevatten. Het kan een combinatie zijn van feitelijke, onjuiste of deels onjuiste informatie, maar altijd met de intentie om te misleiden en te schaden. Door de intentie om schade aan de belangen van de samenleving te berokkenen, onderscheidt het zich van misleidende reclame, misinformatie, satire of parodie.

Desinformatiecampagnes zijn georganiseerde inzet en verspreiding van desinformatie, doorgaans politiek gemotiveerd met het doel de samenleving te ondermijnen of destabiliseren, of de staat en autoriteiten te delegitimeren. Desinformatiecampagnes kunnen onderdeel zijn van heimelijke politieke beïnvloeding door statelijke actoren.

Zoals gemeld in de Kamerbrief van 18 oktober jl. en in het AIVD jaarverslag 2019, is sprake van voortdurende (online) Russische beïnvloedingsactiviteiten op West-Europese sociale media. In de afgelopen periode wordt hiervoor ook de uitbraak van COVID-19 aangegrepen. De AIVD kan bevestigen dat de Russische narratieven, waarin de nadruk wordt gelegd op vermeende Europese verdeeldheid en gebrek aan onderlinge solidariteit tussen landen in West-Europa op het gebied van COVID-19, ook in een aantal Nederlandstalige sociale mediagroepen worden gedeeld. Het bereik van deze berichten lijkt buiten deze groepen beperkt te zijn in Nederlandse (sociale) media.

Nederland beoogt verbetering van de uitvoering van het Open Skies-verdrag, om de relevantie daarvan verder te vergroten. Dat stelt de Minister. Dit vanwege zorgen of Rusland zich wel volledig aan de bepalingen van het verdrag houdt. Ondertussen zijn er berichten dat de VS het verdrag op gaat zeggen. De leden van de SP-fractie vragen de Minister hierop in te gaan. Is hij het met deze leden eens dat de VS het

verdrag niet op zou moeten zeggen? Wat communiceert de Minister in de richting van de VS? Kan de Minister de zorgen over eventuele Russische schendingen van het verdrag concreet maken? Schendt Rusland het verdrag? Zo ja, hoe doet het dat? Welke onderdelen van het verdrag zijn geschonden? Is dit onafhankelijk vastgesteld? Zo ja, hoe is dat gebeurd?

50. Antwoord van kabinet

Nederland heeft meermaals bij de Amerikaanse administratie het belang benadrukt dat het hecht aan het Open Skies verdrag, als onderdeel van de Europese veiligheidsarchitectuur. Het kabinet betreurt dan ook de Amerikaanse aankondiging het Open Skies verdrag op te zeggen en heeft hierover met tien andere landen een verklaring uitgebracht. Tegelijkertijd deelt het kabinet de Amerikaanse zorgen over de wijze waarop Rusland het open Skies verdrag toepast. Het gaat daarbij o.a. om beperkingen die Rusland oplegt aan Open Skies-vluchten boven de enclave Kaliningrad en het verbod op vluchten langs de Russisch-Georgische grens. Nederland heeft Rusland daar ook meermaals op aangesproken, zowel bilateraal, als in de *Open Skies Consultative Commission (OSCC)*, waarin alle partijen bij het verdrag zitting hebben. Het kabinet is van mening dat onenigheid over de interpretatie of toepassing van het verdrag in daartoe bestemde fora, met name de OSCC, besproken en opgelost dient te worden.

De VS heeft ook twijfels geuit over verlenging van het New START-verdrag, dat op afzienbare tijd afloopt. De leden van de SP-fractie vragen de Minister daar ook op in te gaan. Is de Minister het met deze leden eens dat het belangrijk is ook dit verdrag te behouden? Hoe wordt daarop ingezet?

51. Antwoord van kabinet

Nederland zet zich sterk in voor het behoud van het wapenbeheersingsverdrag New START, dat verifieerbare plafonds stelt aan de strategische kernwapenarsenalen van Rusland en de VS en een nucleaire wapenwedloop voorkomt. Het kabinet pleit hiervoor in alle relevante gesprekken, zoals tijdens de NAVO Leaders» Meeting in Londen in december 2019 en meest recentelijk tijdens de RBZ met de Amerikaanse Secretary of State Mike Pompeo op 15 juni en tijdens de NAVO-bijeenkomst van defensie ministers op 17 en 18 juni.

De leden van de SP-fractie vragen de Minister tenslotte, in het bijzonder nu de recente bijeenkomst van ondertekenaars van het NPV geen doorgang kon vinden vanwege de verspreiding van het coronavirus, in te gaan op kernontwapening, waar lidstaten van het NPV zich ook toe verplichten. Ondanks deze verplichting blijven grootmachten massaal investeren in nucleaire wapens. Onlangs werd bekend dat de VS verantwoordelijk is voor bijna de helft van de 73 miljard dollar die afgelopen jaar is geïnvesteerd in kernwapens. Kan de Minister hierop reageren? Is de Minister het met deze leden eens dat dergelijke investeringen zich niet verhouden tot het NPV en, los daarvan, sowieso onwenselijk zijn? Zo nee, waarom niet? Kan de Minister ook reageren op het nieuws dat de regering-Trump overlegd zou hebben over het uitvoeren van een nieuwe kernproef? Wat klopt hiervan? Deelt de Minister de grote zorgen van de SP-leden hierover?

52. Antwoord van kabinet

Het is de verantwoordelijkheid van de VS zelf als kernmacht om haar nucleaire capaciteit veilig, beveiligd en effectief te houden. Mede in reactie op de grootschalige Russische investeringen in

nieuwe nucleaire capaciteiten voelt de VS zich ook genoodzaakt het eigen arsenaal te moderniseren. Dit botst niet met Artikel VI van het Non-Proliferatieverdrag, dat geen eenzijdige nucleaire ontwapening afdwingt of kernwapenstaten verbiedt hun capaciteiten aan te passen op hun veiligheidsomgeving tijdens het ontwapeningsproces. Nederland zet zich ervoor in om dit ontwapeningsproces op gang te houden en ook de Toetsingsconferentie zo snel mogelijk alsnog te laten plaatsvinden.

President Trump heeft publiekelijk aangegeven dat deze investeringen inderdaad zeer kostbaar zijn. Dat geldt ook zeker voor de Russische en Chinese investeringen in hun nucleaire arsenalen. Het kabinet hoopt dat naast het veiligheidsaspect, ook deze financiële afwegingen uiteindelijk een extra impuls vormen voor alle kernwapenstaten voor verdere wapenbeheersing en ontwapening.

Verder blijft het kabinet een voorvechter van de inwerkingtreding van het kernstopverdrag, dat kernproeven verbiedt. In september 2019 hield de Minister van Buitenlandse Zaken bij de Artikel XIV-conferentie, welke als doel had om de inwerkingtreding van het kernstopverdrag te bespoedigen, een toespraak over het belang van dit verdrag, het internationale toezichtstelsel op kernproeven en het moratorium op kernproeven. Ook met een toespraak bij de ontwapeningsconferentie in Geneve onderstreepte de Minister het belang van de inwerkingtreding van het verdrag. Verder is de inwerkingtreding regelmatig onderwerp van gesprek tijdens formele en informele internationale bijeenkomsten op het gebied van ontwapening en wapenbeheersing.

De VS heeft dit verdrag ondertekend. Nederland dringt samen met andere gelijkgezinden landen regelmatig aan op ratificatie van dit verdrag door de VS en andere landen zoals China. Hun ratificatie is vereist voor de inwerkingtreding van het verdrag.

Inbreng van de leden van de PvdA-fractie

De leden van de PvdA-fractie hebben met interesse kennisgenomen van de Kamerbrief over de Tussenrapportage Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie.

De leden van de PvdA-fractie vinden het zorgelijk dat waar in de GBVS uit 2018 *human security* een centrale positie innam, nu *state security* centraal wordt gesteld. Vanwaar die verschuiving naar *state security*? Kan de Minister dat toelichten? Welke rol speelt *human security* binnen de GBVS? De voornoemde leden zijn van mening dat de veiligheid van mensen het fundament vormt voor internationale vrede en veiligheid, is het kabinet het hiermee eens? Zo ja, hoe zal dit worden meegenomen in het buitenland- en veiligheidsbeleid? En hoe wordt *human security* meegenomen bij het inrichten van missies? Kan worden toegelicht hoe ervoor zal worden gezorgd dat *human security* centraal blijft spelen in het buitenland- en veiligheidsbeleid?

53. Antwoord van kabinet Zie het antwoord op vraag 28.

De tussenrapportage besteedt weinig aandacht aan ontwapening. De leden van de PvdA-fractie vinden het zeer verontrustend zeker nu er sprake is van (mogelijk) nieuwe testen met kernwapens door NAVO-lidstaten. Kan de Minister toelichten waarom er in de rapportage niet

actiever wordt ingezet op nucleaire ontwapening? Waarom worden geen stappen voorgesteld om een nationaal plan voor ontwapening te ontwikkelen en uit te voeren?

54. Antwoord van kabinet

De Nederlandse inzet op ontwapening is nog altijd even sterk en krijgt vorm door het werken met coalities zoals het *Non-Proliferation and Disarmament Initiative* (NPDI), het *Stepping Stones* initiatief en de EU. Er lopen hiertoe trajecten ten aanzien van het kernstopverdrag, het splijtstofstopverdrag, het weer op gang krijgen van de *Conference on Disarmament* in Geneve, *Creating the Environment for Nuclear Disarmament* en verificatie van ontwapening. Deze zijn er allen op gericht om de implementatie van artikel VI van het Non-Proliferatieverdrag (NPV) te bevorderen. Daarnaast heeft Nederland een leiderschapsrol in de huidige toetsingscyclus van het NPV. Deze multilaterale inzet wordt het meest effectief geacht.

De leden van de PvdA-fractie zouden graag een toelichting krijgen op de omvang van de afspraak met de NAVO om prioriteit te geven aan investeringen in extra F-35-jachtvliegtuigen, en dat het kabinet op dit moment heeft geïnvesteerd in onder andere een deel van de extra F-35 jachtvliegtuigen. Wat is concreet toegezegd aan de NAVO? Hoe draagt dit bij aan de invulling van de 2% norm die is NAVO verband is afgesproken? Welke additionele investeringen zijn nog nodig om aan de overige prioriteiten uit het Nationaal Plan te voldoen? En op welk terrein liggen deze additionele investeringen?

55. Antwoord van kabinet

De NAVO stelt op basis van een analyse van de veiligheidssituatie doelstellingen op voor capaciteiten die nodig zijn om de gezamenlijke veiligheid te beschermen. Deze capaciteitendoelstellingen worden verdeeld onder de bondgenoten, en ook Nederland heeft deze geaccepteerd.

Met het nationaal plan heeft het kabinet de politieke intentie uitgesproken om structureel te investeren in een aantal prioritaire capaciteiten die aansluiten bij de capaciteitendoelstellingen van de NAVO. Met de extra middelen die het kabinet heeft vrijgemaakt kan een deel van de prioriteiten uit het nationaal plan worden ingevuld. Op dit moment geeft Nederland dus geen invulling aan het gehele nationaal plan.

Additionele investeringen zijn nodig om onder meer het derde squadron F-35»s volledig te vullen, voor de prioritaire capaciteitsdoelstellingen met betrekking tot vuurkracht op land en op zee, voor investeringen in special operations forces en in het cyber- en informatiedomein. Overigens zou Nederland ook als het gehele nationaal plan is ingevuld nog onvoldoende invulling geven aan de overige capaciteitendoelstellingen.

De leden van de PvdA-fractie menen dat het hier vooral een constatering betreft dat veel Nederlanders een zekere mate van nonchalance tonen waar het bijvoorbeeld gaat om cyberbeveiliging en/ of de potentiële risico's van *internet-of-things* apparaten en het kabinet maatschappelijke bewustwording als een belangrijke schakel ziet in het verhogen van de weerbaarheid tegen conflictvoering in het civiele domein. Wat is het concrete voorstel van het kabinet als het gaat om het vergroten van de weerbaarheid van de Nederlandse samenleving en burgers zelf? Want alleen het belang onderstrepen zal de maatschappelijke bewustwording

en de weerbaarheid niet direct vergroten. Gaat het kabinet net als de genoemde andere Europese landen de bewustwording van burgers over veiligheidsrisico's en de rol die burgers en bedrijven kunnen spelen in geval van crises, hoger op de agenda zetten? En op welke manier gaat het kabinet hier dan invulling aan geven?

56. Antwoord van kabinet

De politie hanteert een brede bestrijdingsstrategie met publieke en private partners in de aanpak van cybercrime, met naast opsporing aandacht voor alternatieve interventies zoals preventie en verstoring. Het handelen van het Ministerie van Justitie en Veiligheid is er onder andere op gericht om preventie te versterken en de weerbaarheid van de samenleving te vergroten. Dat gebeurt niet alleen met publieke organisaties maar ook met private partijen, bijvoorbeeld zoals verenigd in het convenant «Eerst checken, dan klikken». Het Ministerie van Justitie en Veiligheid trekt hierin samen op met het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.

Eind 2019 en begin 2020 is door het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, in nauwe samenwerking met het Ministerie van Justitie en Veiligheid, de campagne «Doe je updates» uitgevoerd. Het doel was om consumenten voor te lichten over de noodzaak van het regelmatig updaten van slimme apparaten. Deze updates beveiligen de meeste slimme apparaten. Consumenten zijn hier echter beperkt van op de hoogte. Het overbrengen van deze kennis is daarom van belang voor de digitale weerbaarheid van burgers. De campagne is via online kanalen, radiocommercials en muziekdiensten verspreid. Ook in de toekomst blijven de Ministeries van Justitie & Veiligheid en Economische Zaken & Klimaat samenwerken bij preventieactiviteiten gericht op het weerbaarder maken van burgers en organisaties.

Op 16 april jl. is met de convenantpartijen in het kader van COVID-19 aandacht geschonken aan voorkoming van slachtofferchap van cybercriminaliteit. Hier is specifiek aandacht gevraagd voor *phishing*. In dit verband wijs ik graag ook op de website www.veiliginternetten.nl. Hier is specifiek aandacht gevraagd voor digitale veiligheid met betrekking tot COVID-19. Het *Digital Trust Center* doet dit eveneens voor hun doelgroep, het bedrijfsleven. Daarnaast bespreken de verantwoordelijke teams van de politie ten aanzien van cybercrime wekelijks de ontwikkelingen om hier in de aanpak op in te spelen en in geval van aangifte onderzoek naar te doen.

Ook vragen de leden van de PvdA-fractie aandacht voor de rol van criminaliteit bij de verknoping met de buitenwereld ook hier speelt de nauwe verwevenheid met de veiligheidsaanpak op nationaal niveau. De afgelopen periode is duidelijk geworden dat bijvoorbeeld veel drugs gerelateerde criminaliteit voor (potentieel) onveilige situaties zorgt. Gaat het kabinet dit ook meenemen in een coherente strategiebeplanning?

57. Antwoord van kabinet

Het kabinet is zich bewust van de relatie tussen grensoverschrijdende criminaliteit, waaronder de internationale drugshandel, en veiligheid. Zo leidde Nederland in 2017 en 2018 een reeks bijeenkomsten in het kader van het *Global Counter Terrorism Forum (GCTF)* over de verbanden tussen georganiseerde misdaad en terrorisme. Dit vanuit de gedachte dat terroristische groepen

kunnen profiteren van criminele netwerken om aan wapens en geld te komen, om zo hun terroristische activiteiten te kunnen uitvoeren. De beleidsaanbevelingen die naar aanleiding van deze expertbijeenkomsten zijn ontwikkeld vormen een belangrijke basis voor landen om deze nexus tussen georganiseerde misdaad en terrorisme aan te pakken en zijn ook meegenomen in Veiligheidsraadresolutie 2482. Door in samenwerking met de VN in het buitenland trainingen voor lokale veiligheidsautoriteiten te organiseren, spant Nederland zich in om deze beleidsaanbevelingen ook in de praktijk toe te passen.

Voorts wordt in de voorliggende tussenrapportage opvallend weinig aandacht geschonken aan de positie van vrouwen in conflict en vredesprocessen. Waarom is niet gekozen voor een gendersensitief perspectief? Kan de Minister dit toelichten en ingaan op de voortgang van VN Resolutie 1325?

58. Antwoord van kabinet

De tussenrapportage over de voortgang van de implementatie van de GBVS is – net als de GBVS zelf – opgesteld op basis van de geïntegreerde benadering. Gender is één van de dwarsdoornijgende aspecten waarop de twee beleidsdocumenten zijn gestoeld. Hier is onverkort aandacht voor.

Nederland voert op dit moment haar derde Nationaal Actieplan (NAP) 1325 uit. In samenwerking met het maatschappelijk middenveld en verschillende ministeries, waaronder het Ministerie van Defensie, wordt op dit moment het vierde NAP opgesteld. Hierin zullen ook onderwerpen uit het GBVS worden geadresseerd. Naast diplomatieke inzet in o.a. VN-verband, wordt via steun aan partnerorganisaties bijgedragen aan de uitvoering van de Vrouwen, Vrede en Veiligheidsagenda. Nederland zet bijvoorbeeld ook specifiek in op het vergroten van het aantal geüniformeerde vrouwen in VN vredesmissies, via het financieren van trainingen en een bijdrage aan het Trust Fund van het *Elsie Initiative*.

Tot slot hebben de leden van de PvdA-fractie vragen met betrekking tot de samenhang tussen de beleidskaders. Hoe wordt deze samenhang gewaarborgd? Hoe worden tegenstrijdigheden in het Nederlandse buitenland- en veiligheidsbeleid voorkomen? Speelt het Ministerie van Buitenlandse Zaken hier een coördinerende rol? Graag ontvangen deze leden hierop een toelichting.

59. Antwoord van kabinet

Juist om tegenstrijdigheden in het Nederlandse buitenland- en veiligheidsbeleid te voorkomen, zijn deze twee samengebracht binnen de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie. De Minister van Buitenlandse Zaken speelt hier inderdaad een coördinerende rol. Voor de coherentie met aanpalende beleidskaders (zoals de Defensienota en de later dit jaar te verschijnen Defensievisie, de Buitenlandse Handel Ontwikkelingssamenwerking (BHOS) nota en Integrale Migratieagenda, alsook de Nationale Veiligheid Strategie) die niet onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Buitenlandse Zaken vallen, vindt intensief overleg plaats op ambtelijk alsmede ministerieel niveau.

Inbreng van de leden van de ChristenUnie-fractie

De leden van de fractie van de ChristenUnie hebben met belangstelling kennisgenomen van de tussenrapportage over de Geïntegreerde Buitenlands- en Veiligheidsstrategie. Zij hebben daar enkele vragen en opmerkingen over.

Deze leden vinden dat de Minister terecht wijst op veranderende geopolitieke verhoudingen dichterbij huis, zoals ook de spanningen binnen de EU zelf waarbij een aantal lidstaten het model van liberale democratie ter discussie stelt en zich in toenemende mate op het oosten oriënteert. Is de Minister het met deze leden eens dat niet alleen de oriëntatie op het oosten daarbij een probleem is, maar zeker ook de manier waarop de liberale democratie en de daarbij behorende rechtsstaat ter discussie worden gesteld? Ziet de Minister dat laatste, net als deze leden, als een bedreiging voor de *human security* van Europese en dus ook Nederlandse burgers op zichzelf? Zo ja, hoe voorziet de GBVS en het daarbij behorende beleid in manieren om Europa en Nederland hiertegen te beschermen?

60. Antwoord van kabinet

De erosie van de democratische rechtsstaat in de Europese Unie is een aanhoudende zorg van het kabinet. Samen met gelijkgezinde lidstaten spant Nederland er zich daarom zowel in bilateraal als Europees verband voor in om respect voor de beginselen van rechtsstaat, democratie en grondrechten in alle lidstaten te bevorderen. Deze beginselen zijn essentieel in een vrije, weerbare en democratische samenleving. Als deze beginselen niet gerespecteerd worden, kan dat inderdaad een bedreiging vormen voor de *human security* van Europese en Nederlandse burgers. Voor het Nederlandse beleid t.a.v. de bevordering van rechtsstatelijkheid binnen de EU verwijs ik u naar onder meer de Staat van de Unie 2020, waarvoor het streven is dat die u voor het hierover geplande Kamerdebat toekomt.

De leden van de fractie van de ChristenUnie delen ook de zorgen die de Minister uit over de NAVO. Is de Minister het met deze leden eens dat de Turkse opstelling schadelijk is voor de NAVO? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke manier zoekt hij naar een oplossing hiervoor? Overigens vragen deze leden zich af of NAVO-lidstaten geen democratische rechtsstaten moeten zijn. Voldoet Turkije nog aan de kenmerken daarvan, een land dat de meeste journalisten in de cel heeft? Op welke manieren kunnen lidstaten die niet meer aan de toetredingsvoorwaarden voldoen, door de overige lidstaten daaraan opnieuw gehouden worden? Hoe gaat de Minister zich daarvoor inzetten?

61. Antwoord van kabinet

De NAVO is naast een militair bondgenootschap ook een waardengemeenschap. Dat betekent ook dat bondgenoten elkaar onderling kunnen aanspreken. Dat doen we als Nederland ook en dat zullen we blijven doen wanneer we van mening zijn dat een bondgenoot zich gedraagt op een manier die niet strookt met de waarden van het bondgenootschap. Dat geldt ook in relatie tot Turkije.

De leden van de ChristenUnie-fractie wijzen op de afhankelijkheid van met name China voor wat betreft de productie van verschillende noodzakelijke goederen zoals medische hulpmiddelen. De coronacrisis heeft deze kwetsbaarheid als gevolg van die afhankelijkheid duidelijk blootgelegd. Het kabinet zegt de ogen niet te sluiten voor de veiligheidsrisico's die

hiermee verbonden zijn. Het verbaast deze leden dat het kabinet in deze situatie niettemin de positieve effecten van «wederzijdse afhankelijkheid en vervlechting» benadrukt. Zij vragen de Minister daarom uit te leggen hoe wederzijds de afhankelijkheid precies is, met name in de verhouding van China tot Nederland.

62. Antwoord van kabinet

In het algemeen geldt dat het kabinet van mening is dat Nederland als handelsland voor zijn welvaart groot belang heeft bij een stabiele en open wereldeconomie. De vervlechting van de Nederlandse economie met de Europese en mondiale economie levert ons land veel inkomen en werkgelegenheid op. Leveringszekerheid is juist gebaat bij het open houden van de wereldeconomie, op medisch gebied en op andere gebieden. In een open internationale handelsetconomie is per definitie sprake van wederzijdse handelsstromen en ontstaan mondiale waardeketens. Dit maakt dat landen elkaar nodig hebben in internationale handel. Verwevenheid van leveringsketens zorgt veelal voor wederzijdse afhankelijkheden. Evenwichtige vervlechting, economie en welvaart is op lange termijn ook van groot belang voor (investerings in) defensie en internationale samenwerking op dit gebied. In het belang van diezelfde leveringszekerheid moeten eenzijdige, strategische afhankelijkheden die leiden tot structurele verstoring van dit open handelssysteem voorkomen worden.

Het is nog te vroeg om te kunnen zeggen wat de definitieve impact van COVID-19 is op de wereldhandel en het stelsel van mondiale waardeketens. Een deel van de door het COVID-19 blootgelegde risico's en kwetsbaarheden is het gevolg van het *just-in-time* karakter van mondiale waardeketens. Eventuele risico's moeten gespecificeerd worden en proportioneel worden geadresseerd. Het identificeren van risico's en kwetsbaarheden in mondiale waardeketens is enerzijds een verantwoordelijkheid van de economie zelf respectievelijk van bedrijven. Anderzijds, daar waar kwetsbaarheden raken aan publieke belangen, ontstaat een gedeelde taak voor bedrijfsleven en overheid. Verder is het de taak van de overheid om te zorgen voor een gelijk en stabiel speelveld, nationaal, Europees en internationaal. In relatie tot China en andere internationale handelspartners is de Europese samenwerking respectievelijk de EU (interne markt, extern handelsbeleid, breed buitenlands beleid) een belangrijke sleutel.

Zij wijzen er daarbij op dat de economie van China niet alleen onvergelijkbaar groter en invloedrijker is dan de Nederlandse, maar dat China bovendien gekenmerkt wordt door een uitermate repressief systeem, dat miljoenen van zijn eigen burgers onderdrukt en de waarde van mensenrechten wereldwijd ter discussie stelt. Is de Minister het met de leden van de ChristenUnie-fractie eens dat de afhankelijkheid ongelijk is en dat dit op zichzelf een veiligheidsrisico voor Nederland en zelfs Europa is? Is hij het ook met deze leden eens dat economische en technologische afhankelijkheid nu te groot is en dat een zekere mate van economische en technologische ontkoppeling nu juist iets is om na te streven, in elk geval ten opzichte van onze huidige situatie van afhankelijkheid?

63. Antwoord van kabinet

De EU kenmerkt China als een «systeemconcurrent». Omdat de Chinese economie groot is en onderdeel is van belangrijke internationale handelsstromen is het voor de economie en welvaart van Nederland en de EU van groot belang goede en

stabiele handelsbetrekkingen met China te hebben. Voorwaarde daarvoor is een gelijk internationaal speelveld waar China onderdeel van is. Daarbij mogen de ogen niet gesloten worden voor repressie, onderdrukking en schending van mensenrechten in China.

Het kabinet is geen voorstander van ontkoppeling. Wel zal ervoor moeten gewaakt dat er geen eenzijdige afhankelijkheden ontstaan die evenwichtige, open handelsrelaties en/of een open politieke dialoog verstoren. Samenwerking met niet-Europese bondgenoten en partners (o.m. de VS) is daarbij ook van groot belang. Zie antwoord op vraag 62.

In de coronacrisis is de afhankelijkheid van China bloot komen te liggen als gevolg van een virus dat zich onbedoeld wereldwijd heeft verspreid. Houdt de Minister rekening met de mogelijkheid dat China ook wel eens moedwillig van deze afhankelijkheid gebruik zou kunnen gaan maken, omdat Nederland bijvoorbeeld China onwelgevallige onderwerpen zoals mensenrechtenschendingen aan de orde stelt? Hoe bereidt de GBVS ons op deze mogelijkheid voor?

64. Antwoord van kabinet

Het kabinet zet in op een brede, gebalanceerde relatie met China waarbinnen het ook mogelijk is om te spreken over onderwerpen waarover de visies verschillen, zoals mensenrechten. En Nederland stelt de mensenrechten ook aan de orde (denk aan Hong Kong, de positie van Oeigoeren, vrijheid van godsdienst)

Daarnaast is het van belang dat er geen eenzijdige afhankelijkheden ontstaan die evenwichtige, open handelsrelaties en/of een open politieke dialoog verstoren. Het kabinet is dan ook van mening dat de EU deze crisis moet aangrijpen om het systeem van mondiale waardeketens toekomstbestendiger en robuuster te maken en grotere strategische autonomie te bewerkstelligen. Tegelijkertijd moet gewaakt worden voor een overreactie en protectionisme overwegingen binnen en buiten de EU. Het GBVS ondersteunt dit.

De leden van de ChristenUnie vragen zich af wat de Minister bedoelt met «de politisering van de toepassing en samenwerking op gebied van technologische vooruitgang». Noemt de Minister een verhoogde aandacht voor het lange termijn veiligheidsbelang ten opzichte van korte termijn economische belangen «politisering»? Begrijpt de Minister dat het voor deze leden daarmee al duidelijk wordt hoe hij beide verschillende belangen ten opzichte van elkaar waardeert? Is de Minister het met deze leden eens dat het beter zou zijn de beide soorten belangen in neutralere termen te schetsen om zo een objectievere afweging te kunnen maken? Zo niet, waarom niet?

65. Antwoord van kabinet

Met «politisering» bedoelt het kabinet de verdergaande geopolitieke verschuiving richting een multipolaire wereld, met inbegrip van de toegenomen spanningen tussen de VS en China, die zich ook ontvouwt op het gebied van technologische ontwikkeling. Een verhoogde aandacht voor het lange termijn veiligheidsbelang ten opzichte van korte termijn economische belangen wordt daarmee derhalve niet bedoeld. Het kabinet is voorstander van een neutrale, objectieve analyse en afweging van eventuele kansen en risico's van toepassing en samenwerking op technologisch gebied, inclusief mogelijke verdergaande politisering daarvan, zowel op economisch als op veiligheidsgebied.

Tot slot hebben de leden van de fractie van de ChristenUnie nog een vraag over het concept *human security*. Zij merken op dat dit concept, in feite het belangrijkste overkoepelende strategische doel uit de GBVS, niet meer genoemd wordt in de tussenrapportage. Zij vragen de Minister naar de reden daarvoor. In verband met *human security* heeft de Kamer een bij het notaoverleg over de GBVS ingediende motie aangenomen waarin wordt gevraagd een strategie en bijpassend actieplan te ontwikkelen die godsdienstvrijheid bevorderen (motie van het lid Voordewind c.s., Kamerstuk 33 694, nr. 13). Deze leden vragen zich af hoe het met de uitvoering van de motie staat.

66. Antwoord van kabinet

Het kabinet zet zich onveranderd in voor het waarborgen van *human security*. Zie hierover het antwoord op vraag 28.

Op het gebied van godsdienstvrijheid heeft Nederland conform de moties van het lid Voordewind c.s. (Kamerstuk 33 694, nr. 13 en Kamerstuk 34 775 V, nr. 29) de inzet op het recht op vrijheid van religie en levensovertuiging geïntensiveerd. Middels een vergroting van de beleidsmatige en financiële inzet op dit terrein heeft deze beleidsintensivering vorm gekregen. De financiële intensivering uit zich in de toebedeling van ruim 11 miljoen aan projecten op het gebied van religie en levensovertuiging. Naast de financiering van nieuwe projecten is een belangrijke component van deze intensivering de organisatie van de zevende bijeenkomst van het Istanboel Proces, in de vorm van de «*No Tolerance for Intolerance*» conferentie in Den Haag. Bovendien is in september 2019, conform de wens van de kamer (Kamerstuk 35 000 V, nr. 26) de Speciaal Gezant voor Religie en Levensovertuiging, Jos Douma, aangesteld. De Speciaal Gezant zet in op, ten eerste, het bevorderen van de beleidsprioriteit vrijheid van religie en levensovertuiging, ten tweede, het verdiepen en verbreden van de kennis van Buitenlandse Zaken; en ten derde kennisuitwisseling en netwerkbouw met belanghebbenden in binnen- en buitenland. Nederlandse aansluiting bij de in februari 2020 opgerichte *International Religious Freedom Alliance* is een van de middelen ter investering in het internationale netwerk op het terrein van religie en levensovertuiging. Bovendien zal Nederland conform intensivering mensenrechtenbeleid extra aandacht schenken aan de vrijheid van religie en levensovertuiging rondom 18 juni.

Inbreng van de leden van de SGP-fractie

De leden van de SGP-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de Tussenrapportage Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (GBVS). Deze leden vinden de rapportage buitengewoon helder en realistisch. Zij concluderen dat er reden bestaat tot optimisme, bijvoorbeeld inzake het militair verslaan van ISIS, maar dat vooral blijvende, vastberaden inzet nodig is op de drie V's van *voorkomen, versterken en verdedigen*. De trend van een verslechterende Nederlandse veiligheidsomgeving heeft zich immers verder doorgezet.

De leden van de SGP-fractie zijn onder meer positief over de oprichting van een extra ministeriële commissie Economie en Veiligheid (MCEV) ter versterking van de economische veiligheid, en over de grote diplomatieke inspanningen voor internationale afspraken over cyberveiligheid. Deze leden moedigen het kabinet aan zich daar voortvarend voor te blijven inzetten.

Het kabinet heeft ervoor gekozen in de tussenrapportage niet nader in te gaan op de COVID-19-crisis, met als reden dat de gevolgen daarvan nog niet te overzien zijn. De leden van de SGP-fractie zouden echter toch graag enige contouren geschetst zien van de wijze waarop deze gezondheids-crisis de uitvoering van de GBVS tot 2022 naar verwachting zal beïnvloeden. Kan de Minister alsnog een toelichting geven op dit punt, zo vragen deze leden?

**67. Antwoord van kabinet
Zie het antwoord op vraag 41.**

In de tussenrapportage wordt geconstateerd dat de digitale dreiging vanuit onder meer Rusland en China tegen de Nederlandse vitale belangen toenam. De leden van de SGP-fractie achten dit zeer zorgelijk. Deze leden beamen dat samenwerking met China op basis van gedeelde belangen wenselijk is: «open waar het kan». Beamt de Minister echter dat de komende jaren veel meer nadruk zal moeten liggen op het aspect van «beschermen waar het moet»? Kan de Minister toelichten hoe de «scherpere afweging tussen economie en veiligheid» concreet invulling zal krijgen? Ook vragen de leden van de SGP-fractie hoe concreet gewerkt zal worden aan het verkleinen van de afhankelijkheden China op terreinen als medische- en informatietechnologie. Tot slot roepen deze leden het kabinet op in de contacten met China ook nadrukkelijk op te blijven komen voor de vrijheid en veiligheid van onder meer vervolgd of verdrukte christenen.

**68. Antwoord van kabinet
Een voortdurende, specifieke analyse van dreigingen resp. economische veiligheidsrisico's zal de basis zijn voor het toekomstige beleid van het kabinet. Proportionaliteit («open waar het kan, beschermen waar het moet») zal daarbij leidend principe blijven. Naarmate deze analyse specifiekier is kan de afweging tussen economie en veiligheid scherper worden gemaakt en invulling krijgen. Daarbij dient gewaakt te worden voor een valse tegenstelling tussen economie en veiligheid: economie dient de veiligheid, en andersom. Het kabinet is van mening dat in het belang van leveringszekerheid, ook op het gebied van medische en informatietechnologie, eenzijdige (strategische) afhankelijkheden die leiden tot structurele verstoring van het open, internationale handelssysteem voorkomen moeten worden. Het is nog te vroeg om te kunnen zeggen wat de definitieve impact van COVID-19 daarop is. Eventuele risico's moeten gespecificeerd worden en proportioneel worden geadresseerd. Het kabinet zal in de contacten met China blijven opkomen voor de vrijheid en veiligheid van christelijke e.a. religieuze en levensbeschouwelijke minderheden. Zie ook antwoorden op vragen 62, 63 en 64.**

Cyberveiligheid speelt een grote en groeiende rol in het buitenland- en veiligheidsbeleid. Dit aspect heeft raakvlakken met vele – zo niet alle – resultaatgebieden en geografische regio's. De leden van de SGP-fractie achten het in dit licht terecht dat het kabinet inzet op diplomatie en inlichtingen- en veiligheidsdiensten, en dat werk wordt gemaakt van een grotere maatschappelijke weerbaarheid en bewustwording bij burgers inzake digitalisering. Blijft het kabinet in dit licht tevens waar nodig (fors) investeren in de slagkracht van onder meer het Defensie Cybercommando? Ziet de Minister, in navolging van de MCEV, het nut en de noodzaak van oprichting van een extra ministeriële commissie ter versterking van de digitale veiligheid, zo vragen de leden van de SGP-fractie? Zo nee, waarom niet? Deze leden menen dat een dergelijke

commissie kan bijdragen aan een effectieve en efficiënte centrale regie inzake digitalisering en digitale veiligheid. Dergelijke regie is van cruciaal belang.

69. Antwoord van kabinet

Bij het aantreden van dit kabinet is er fors geïnvesteerd in de gehele cyberketen, waaronder in de digitale slagkracht bij Defensie. Een groot deel van dit geld is terechtgekomen bij het Defensie Cyber Commando (DCC). Het doel van deze investering was tweeledig: enerzijds om het militaire vermogen in het digitale domein te vergroten, anderzijds om daarmee bij te dragen aan afschrikking in het digitale domein. Ook de komende periode zal het kabinet hierop blijven inzetten.

Digitale veiligheid moet geborgd zijn binnen elk domein en een centraal onderdeel worden van de reguliere beveiligingsstructuur. De verschillende betrokken departementen moeten samen, maar vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid met deze opgave aan de slag. De Minister van Justitie en Veiligheid is hiervoor coördinerend bewindspersoon. Daarbij moet er wel worden gewaakt voor een te versnipperde aanpak en wordt binnen de huidige kaders zoveel als mogelijk samengebracht. Dit is onder meer uiteengezet in de kabinetsreactie op het WRR-rapport «Voorbereiden op digitale ontwrichting» (Kamerstukken 26 643 en 30821, nr. 673). Bij de Kamerbrief met de beleidsreactie op het CSNB2020 en de voortgangsrapportage NCSA informeert de Minister van Justitie en Veiligheid over de tijdlijn en de gewenste opbrengst.

Uit de tussenrapportage doemt het beeld op van een NAVO die onmisbaar is maar helaas ook in een ernstige crisis verkeert. Veelzeggend genoeg heeft Rusland, dat sinds 2008 de krijgsmacht ingrijpend moderniseert en reorganiseert, op een aantal gebieden een voorsprong genomen op de NAVO. Nederland is hier mede debet aan. Zoals de Tussenrapportage stelt: Nederland is onvoldoende in staat om invulling te geven aan de afspraken die nodig zijn om de verdediging en de afschrikkende werking van de NAVO te continueren. Nederland blijft achter op de kernverantwoordelijkheden die van NAVO-bondgenoten worden verwacht op het vlak van *cash*, *capabilities* en *contributions*. De leden van de SGP-fractie vinden deze situatie onwenselijk en onverantwoord. Welke inspanningen gaat de Minister leveren en welke (extra) investeringen gaat het kabinet doen om te zorgen dat Nederland in de komende jaren wél aan de kernverantwoordelijkheden voldoet? Juist in het licht van geostrategische rivaliteit tussen grootmachten, strategische stabiliteit en de druk op internationale (CBRN-) verdragen, is inzet op een krachtige NAVO van levensbelang.

70. Antwoord van kabinet

Het kabinet deelt de zorgen over de verslechterde internationale veiligheidssituatie. Die maakt de noodzaak van investeren in Defensie (en daarmee in onze betrouwbaarheid als bondgenoot) onverminderd groot. Het kabinet zet een belangrijke eerste stap op weg naar herstel en vernieuwing van de krijgsmacht, onder meer met een structurele investering van 1,5 miljard extra per jaar. Die eerste stap is echter niet genoeg om invulling te geven aan alle afspraken met onze bondgenoten om onze gezamenlijke veiligheid te beschermen.

Een mogelijke extra vervolgstap tijdens deze kabinetsperiode wordt integraal, op de daartoe geëigende momenten, bekeken in

het licht van de ontwikkeling van de veiligheidssituatie, de Rijksbrede prioriteiten en binnen de afgesproken budgettaire kaders.

De leden van de SGP-fractie constateren dat het kabinet prioriteit wil geven aan «een Europa dat meer verantwoordelijkheid neemt voor de eigen veiligheid». Inderdaad is van belang dat Europese landen hun verantwoordelijkheid nemen, en in het kader van «strategische soevereiniteit» onafhankelijker worden van de veiligheidsinspanningen van onze Amerikaanse bondgenoten. Deze leden benadrukken dat het hierbij primair moet gaan om herstel van de stabiliteit en de slagkracht van de NAVO. Onder die voorwaarde en met dat doel kunnen vormen van EU-defensiesamenwerking toegevoegde waarde hebben. Deze leden delen de wens van het kabinet dat de EU meer strategisch en eensgezind op het wereldtoneel opereert. Zij blijven echter wijzen op de onopgeefbaarheid van de nationale soevereiniteit als basis van internationale en Europese samenwerking. Wil de Minister binnen de kaders van de staatssoevereiniteit werk (blijven) maken van samenwerking en slagkracht in het Europese buitenlandbeleid?

71. Antwoord van kabinet

In het kader van een Europa dat meer verantwoordelijkheid gaat nemen voor de eigen veiligheid streeft het kabinet naar een evenwichtiger bijdrage aan de NAVO van de EU-lidstaten die ook lid zijn van het bondgenootschap én naar een sterker operationeel optreden van de EU, waar de belangen en veiligheid van de EU-lidstaten in het geding zijn. De NAVO is en blijft de hoeksteen van het Nederlandse collectieve veiligheidsbeleid, maar de geopolitieke context en de diversiteit aan dreigingen vragen tegelijkertijd om een EU die haar brede en unieke instrumentarium, zoals effectief kan inzetten. Wat de doorontwikkeling van het EU Gemeenschappelijk Veiligheid- en Defensiebeleid (GVDB) in 2020 betreft, zal het kabinet eventuele nieuwe initiatieven op hun inhoud beoordelen, waarbij eerder geschetste kaders het uitgangspunt vormen. Ik verwijs hiervoor onder meer naar de kabinetsreactie op de initiatiefnota Belhaj (D66) over een Europese krijgsmacht van en voor Europeanen (Kamerstuk 35 189, nr. 5) en de kabinetsreactie op de evaluatie van de Europese Rekenkamer inzake Europese defensie (Kamerstuk 24 202, nr. 42).

De leden van de SGP-fractie constateren dat de Tussenrapportage voornamelijk aandacht besteedt aan het aspect van statelijke veiligheid (*state security*). Dat is in veel opzichten een terechte focus. Zij roepen er echter toe op het perspectief van de menselijke veiligheid (*human security*) niet uit het oog te verliezen. Dit is van groot belang voor het voorkomen van onveiligheid, en vergt onder meer een blijvende inzet op humanitaire steun en ontwikkelingssamenwerking, een actief maatschappelijk middenveld, en respect voor mensenrechten. Beamt de Minister dat dit belangrijke aspecten dienen te zijn en blijven binnen een effectief GBVS? Hoe wordt de komende jaren de coördinatie en samenhang versterkt tussen de verschillende actoren betrokken bij (de uitvoering van) het Nederlandse buitenland-, veiligheids- en ontwikkelingsbeleid? Dit is ook relevant in het licht van de voorgenomen geïntegreerde analyse van het interne en externe veiligheidsbeleid.

72. Antwoord van kabinet

Zie het antwoord op vraag 28.